

KDC Impressie

Tijdschrift voor Katholiek Erfgoed

2023 | 32

Erfgoed

Katholicisme

Geschiedenis

3 | VOORWOORD

4 | DE KRUISWEG ALS BRON VAN INSPIRATIE

Ignace Schretlen

9 | ERFGOEDSCHAT | *Paramenten, vaandels en vlaggen van de firma Sträter*

Tim Graas

10 | DWARSE BRONNEN OVER 'HET GELUID VAN GEWELD' | *Interviews met voormalige missionarissen als bron voor onderzoek naar de Bersiap-periode*

Esther Captain, Marleen Reichgelt

14 | GRAVEN IN DE OUDE BOEKEN VAN DE ZUSTERS VAN SOETERBEECK

Hans Kienhorst, Ad Poirters

19 | VERDER LEZEN | *Zonen zoeken hun vaders. Over de biografie van journalist Albert Welling*

Peter Altena

20 | ACHTER GESLOTEN DEUREN | *Over de rol van de Paschaliparochie in de Nederlandse politiek*

Jos van Gennip

24 | BRABANTSE BEDELFEESTEN

Emy Thorissen

28 | KIND VAN MARIA EN MAO. HET VERHAAL VAN EEN GENERATIE | *Interview met Jos Palm*

Theo Salemink

33 | COLUMN WIEK | *De honderdjarige*

34 | VAN ONTSTAAN TOT HEDEN | *Zilveren missaalbeslag van Jan Eloy Brom*

Loes Dorrestein

37 | ERFGOEDSCHAT | *De schoolplaten van Jos. Speybrouck*

Jeffrey Huntjens-Baetsleer

38 | DE TOVENAAR VAN TIMOR | *De bekering van een missionaris*

Peter Nissen

41 | EEN INDONESISCHE MISSIONARIS IN NEDERLAND | *In gesprek met Rian Supardi svd*

Hans Krabbendam

43 | VERDER LEZEN | *Piet Gerrits (1878-1957). Religieus Historieschilder*

Leo Ewals

44 | HET TITUS BRANDSMA INSTITUUT EN HET ONDERZOEK NAAR MAATSCHAPPELIJKE SPIRITUALITEIT

Krijn Pansters, de redactie

46 | 'WANNEER ZAL MEN DAAR TOCH EENS WAKKER WORDEN?' | *De lange emancipatoire weg van de Valkenswaardse sigarenmaker*

Henk van Mierlo

50 | VRIENDEN VAN HET KDC

51 | COLOFON

Inhoudsopgave

Zoals de lezers van het KDC-jaarverslag al weten heeft het KDC in de eerste maanden van 2023 de vruchten mogen plukken van enkele langlopende samenwerkingen. Zo werd eind maart de nieuwe Studiezaal Erfgoedcollecties geopend in de Nijmeegse Universiteitsbibliotheek, waar studenten en onderzoekers voortaan de collecties van alle partners binnen Radboud Erfgoed kunnen raadplegen: de Bijzondere Collecties van de Universiteitsbibliotheek, het Universiteitsarchief en het KDC. In dit nummer van *Impressie* staat een bijzondere bijdrage vanuit Radboud Erfgoed van Hans Kienhorst en Ad Poirters over de bibliotheekcollectie van het voormalig klooster Soeterbeeck in Ravenstein (N.B.), die aan de Universiteitsbibliotheek geschonken is.

Begin april was de kick-off van de *Walk of Wonder* op de campus van de Radboud Universiteit en het Radboudumc. Deze nieuwe kunstroute is geïnspireerd op de Kruiswegcollectie die kunstenaar en publicist Ignace Schretlen vijf jaar geleden aan het KDC en de Radboud Universiteit geschonken heeft. In het eerste artikel van deze *Impressie* reflecteert Schretlen op de betekenis van lijden in de moderne tijd - het centrale thema in de *Walk of Wonder*.

Verder is er in deze editie veel aandacht voor Indonesisch erfgoed. Marleen Reichgelt sprak met Esther Captain (KITLV) over haar onderzoek naar de Bersiap-periode, de eerste fase van de Indonesische onafhankelijkheidsoorlog in 1945-1946. Naar aanleiding van het verschijnen van de biografie van missionaris Henk van Wissing svd legt emeritus hoogleraar Peter Nissen uit hoe het perspectief van de Nederlandse missionarissen in Indonesië veranderde na de onafhankelijkheid. En de redactie sprak met pater Rian Supardi svd uit Flores en Timor, die 75 jaar later het werk van zijn voorganger in ons land voortzet.

Op het gebied van politieke geschiedenis zijn twee prominenten aan het woord in dit nummer. Oud-politicus Jos van Gennip (KVP, CDA) vertelt over de verborgen geschiedenis van de Paschalisparchie in Den Haag en de prominente rol die de paters franciscanen, die aldaar de pastorie bedienden, hebben gespeeld in de Nederlandse politiek van de jaren vijftig en zestig. En Theo Salemin interviewde historicus en radio-maker Jos Palm (VPRO) over zijn nieuwe boek *Kind van Maria en Mao* (Amsterdam 2023), over de socialistische invloeden op de generatie katholieke jongeren van de jaren zestig en zeventig.

Tot slot is er in deze editie van *Impressie* ook veel te lezen over Brabants erfgoed. Emy Thorissen van Brabant-Collectie (Tilburg University) geeft een jaaroverzicht van de Brabantse bedelfeesten die nog steeds in verschillende dorpen en steden in de provincie (en ver daar buiten) gevierd worden. Henk van Mierlo beschrijft de emancipatiestrijd van de tabakswerkers uit Valkenswaard.

We wensen u veel leesplezier!

Hans Krabbendam, directeur KDC

KDC

De kruisweg als bron van

'De lijdensweg van Jezus blijft gelovigen én niet-gelovigen inspireren'

De kruisweg, het beeldverhaal over Jezus' gang naar het kruis, raakt de kern van de katholieke traditie maar overstijgt die ook naar een universeel niveau. Dat laatste komt sinds het begin van de vorige eeuw steeds meer tot uiting in werk van zowel gelovige als niet gelovige kunstenaars, schrijvers, componisten, fotografen e.a. Geïnspireerd door het Bijbelse passieverhaal voegen zij hier persoonlijke ervaringen aan toe en/of willen zij in hun werk getuigen van sociaal engagement.

Op basis van zijn omvangrijke collectie, die hij aan het KDC schonk, en zijn ervaringen als huisarts, kunstenaar en auteur schreef Ignace Schretlen het boek *Lijden: eigentijdse visies op de kruisweg en het laatste avondmaal*. Tijdens een minisymposium over dit boek en de *Walk of Wonder*, een eigentijdse kruisweg op de campus, lichtte de auteur zijn drijfveren toe, schetste hij de geschiedenis van de kruisweg en vroeg hij zich af welke rol de kruisweg en het laatste avondmaal zouden kunnen spelen bij het lijden van mensen nu. *Impressie* publiceert een verkorte versie van zijn lezing.

Tekst: Ignace Schretlen | **Beeld:** Chris Woods, Adi Nes, Leonardo DaVinci, Vox Magazine.

Beeld boven: *Station XII - Jesus Dies on the Cross* door de Canadese schilder Chris Woods (1995).

Een bekend en geliefd gebed in katholieke gezinnen van weleer stelde kinderen gerust dat maar liefst veertien engeltjes ervoor zorgden dat hen geen onheil zoals lijden zou overkomen.

's Avonds als ik slapen ga,
Volgen mij veertien Engeltjes na:
Twee aan mijn hoofdeind,
Twee aan mijn voeteneind,
Twee aan mijn rechterzij,
Twee aan mijn linkerzij,
Twee die mij dekken,
Twee die mij wekken,
Twee die mij wijzen
Naar 's Hemels Paradijzen!

In mijn eigen opvoeding kreeg ik de boodschap mee dat van hogerhand over jou wordt gewaakt. Hoewel mijn vader als militair arts in de Onafhankelijkheidsoorlog van Indonesië heel veel lijden en verdriet heeft meegemaakt, sprak hij daar nooit met mij over. Integendeel: mensen waren goedwillend en ik kon iedereen blindelings vertrouwen. Bij de zeeverkenners was het aantal beschermengelen van veertien al gereduceerd tot twee, waaruit ik dan ook nog eens een keuze moest maken: Michaël of Gabriël. Maar zowel op het gymnasium als bij de zeeverkenners bood 'mijn' aartsengel Michaël geen bescherming toen bleek dat bepaald niet alle mensen welwillend en te goeder trouw zijn. Als puber begon ik aan het bestaan van engelen te twijfelen.

Alom is er lijden en dat lijkt zelfs toe te nemen. Het percentage volwassen Nederlanders met een psychische aandoening is de afgelopen twaalf jaar fors gegroeid: van 1,9 miljoen naar inmiddels 3,3 miljoen mensen. Zoveel psychisch lijden is nauwelijks te bevatten en dan hebben we het nog niet eens

over de partners en andere naasten van diegenen die het betreft. Recente cijfers geven aan dat bijna twee derde van de Nederlandse jongvolwassenen last heeft van psychische klachten en dat een kwart zich sterk eenzaam voelt. Maar dat is niet of nauwelijks zichtbaar.

Dát is wat lijden nú mankeert: het gaat grotendeels verscholen, zelfs achter lachende gezichten. Dokters praten niet graag over lijden behalve wanneer het - tegen het decor van de naderende dood - ondraaglijk en uitzichtloos is.

↑ Auteur Ignace Schretlen

In alle andere gevallen lijkt in de medische sector op het woord 'lijden' een taboe te liggen. Aan 'lijden' kleef immers een christelijk geurtje. Op vergaderingen van de waarneemgroep en bijscholingen die ik als huisarts meemaakte, werd vrijwel nooit over 'lijden' gesproken. Het heeft mij altijd verbaasd hoe je jouw werk kunt doen zonder geraakt te worden door lijden van patiënten. Oor, oog en hart hebben voor zowel het kleine als grote lijden van anderen vergt een levensinstelling, die niet of misschien niet meer vanzelfsprekend is. Maar daarbij komt een existentieel probleem. Ben je als mens überhaupt in staat om de

essentie van lijden bij medemensen te vatten?

Nog schrijnender zijn de gruwelijke ervaringen van vele (vaak nog jonge) vluchtelingen. In de bundel *Overvallen door de werkelijkheid* beschrijft Navid Kermani Syriërs en Irakezen die langs zijn hotel lopen. De vluchtelingen zijn ogenschijnlijk nauwelijks te onderscheiden van vrijwilligers. Ze dragen merkkleding, zonnebrillen en dezelfde rugzakken als Westerse *backpackers*. 'En toch zouden óók zij, ieder afzonderlijk, een verhaal kunnen vertellen dat qua dramatiek, leed en geweld geen enkel West-Europees leven meer te bieden heeft: vatbommen, die boven hun steden werden afgeworpen, gekruisigde mensen die dagenlang werden tentoongesteld en martelingen (...)' U leest het goed: 'gekruisigde mensen'... ook in de een-en-twintigste eeuw!

De wonderlijke geschiedenis van de kruisweg in vogelvlucht

Zoals het woord 'kruisweg' oftewel 'via crucis' al zegt, gaat het om de weg die Jezus met het kruis aflegde. In de middeleeuwen trokken pelgrims naar Jeruzalem om deze vermeende route in het voetspoor van Jezus na te lopen en stil te staan bij gedenkwaardige plekken. Toen Jeruzalem niet meer door pelgrims bezocht kon worden, werden in Europa gedurende het tweede deel van de middeleeuwen steeds meer kruiswegen op symbolische wijze nagebootst. Dit gebeurde door de betreffende gedenkwaardige plekken (staties) te visualiseren.

In de zestiende en zeventiende eeuw ontstond er een wildgroei aan kruiswegen. Het aantal staties varieerde van drie tot wel veertig. →

Z.T. door fotograaf Adi Nes (1999) | Bron: Gallery Praz Delavallade, Paris & the artist Adi Nes.

De kruisweg werd uitgebreid tot het hele passieverhaal dat begint met de intocht van Jezus en dat dus ook het laatste avondmaal omvat. Daaraan werden ook nog niet Bijbelse verhalen toegevoegd. Vervolgens werden tijdens de reformatie weer veel kruiswegen vernietigd. In de eerste helft van de achttiende eeuw werd de kruisweg door de kerkelijke autoriteiten in Rome geïstitutionaliseerd. Voortaan moesten in elke rooms-katholieke kerk veertien, scherp omschreven staties hangen, te beginnen met de ter dood veroordeling van Jezus en eindigend met de graflegging.

'Het woord 'lijden' is taboe. Aan 'lijden' kleeft immers een christelijk geurtje.'

En nu komt het wonderlijke. Wie wat precies heeft bepaald (en waarom) is voor mij nog steeds een raadsel. Duidelijk is wel dat er vanaf het begin discussie over de selectie was en dat deze er nog steeds is. Immers de drie staties waar Jezus onder het kruis valt en de ontmoeting met Veronica kunnen niet herleid worden tot één van de

vier evangeliën. In 1991 heeft paus Johannes Paulus II nog een (mislukte) poging gedaan om deze niet-Bijbelse staties te vervangen en nog steeds zijn er rooms-katholieken die dit wensen.

Een ander belangrijk punt van kritiek was het ontbreken van een happy end aan de kruisweg. Waarom spreken wij over de Goede Week en wordt uitgerekend de dag waarop Jezus op een verschrikkelijke manier om het leven werd gebracht Goede Vrijdag genoemd? Het antwoord luidt: omdat zijn lijden en dood in het teken staan van de verlossing en de opstanding. Maar waarom vinden wij dit dan niet terug in de kruisweg? Vanaf het begin zijn door de eeuwen heen pogingen gedaan om dit in een vijftiende statie te verbeelden. Nog sterker: er bestaat zelfs een tweede reeks van veertien staties - de *Via Lucis* (de weg van het licht) - die als positieve pendant van de kruisweg tegenwicht moet bieden. Tot het begin van de vorige eeuw was het hoofdzakelijk de kerk die kunstenaars opdracht gaf om een kruisweg te maken. Door regels waaraan kunstenaars zich dienden te houden was hun artistieke vrijheid beperkt. Met het wegvalLEN van de kerk als opdrachtgever keert als het ware de situatie van voor de

institutionalisering van de kruisweg terug. Maar wat toen als een chaotische situatie werd ervaren, leidt nu tot een grote, aantrekkelijke verscheidenheid.

Het aantal van veertien staties is niet heilig meer. Steeds vaker wordt aan de kruisweg een positieve draai gegeven door hieraan een vijftiende statie of nog meer staties toe te voegen. De traditionele wijze waarop Jezus afgebeeld dient te worden, wordt niet meer als vanzelfsprekend door elke kunstenaar gerespecteerd. De rooms-katholieke autoriteiten waren niet altijd even gelukkig met deze ontwikkelingen. Albert Servaes heeft dat ervaren bij zijn kruisweg van Luithagen (1919) en Aad de Haas bij zijn kruisweg van Wahlwiller (1946). Maar ook kunstenaars elders in Europa trof dit lot.

De verscheidenheid is nu dusdanig groot dat het moeilijk is om hierin orde te scheppen. In mijn boek heb ik wel een poging hiertoe gedaan. Enerzijds staan de versies die min of meer beschouwd kunnen worden als eigentijdse vertalingen van het passieverhaal. Vaak wordt wel verwezen naar actuele gebeurtenissen of ontwikkelingen maar expliciet tegen het decor van de lijdensweg van Jezus. De makers van deze versies van de

kruisweg werken doorgaans vanuit hun geloofsovertuiging. Een praktisch probleem hierbij is hoe Jezus met het kruis moet worden weergegeven. Dit leidt soms tot hybride plaatjes zoals de kruisweg die de jonge Canadese kunstenaar Chris Woods in 1994 maakte (zie afb. p. 4). Hij liet familie en vrienden in hun dagelijkse kleding de veertien staties verbeelden, fotografeerde deze scènes en maakte hiervan tekeningen. Het resultaat was indrukwekkend maar werd prompt afgekeurd. Jezus moest namelijk een smetteloos lang helderwit gewaad dragen en een serene uitstraling hebben. In de uiteindelijke versies treffen wij Jezus op de twaalfde statie aan het kruis maar wel tegen de *skyline* van Vancouver. Er is één concessie gedaan: de lendendoek is vervangen door een hagelwitte boxershort. Anderzijds staan de versies die weliswaar refereren aan het Bijbelse verhaal maar waaraan wezenlijke elementen zijn toegevoegd: het lijden van de maker en/of het lijden van mensen waarmee de maker zich verbonden voelt zoals bijvoorbeeld gediscrimineerde bevolkingsgroepen, minderheden of slachtoffers van geweld. Tot hen behoren onder meer Barnett Newman, Damien Hirst, Peter Howson, Dan Flavin en Sophie Calle. Zij permitteren zich meer vrijheden.

De *Via Crucis* oftewel kruisweg van Dan Flavin beperkt zich zelfs maar tot louter één werk: Icon VII. Hij begon hieraan in 1962, het jaar waarin zijn tweelingbroer David overleed, en voltooide het in 1964, het jaar waarin zijn zoon Stephen Conor werd geboren. In de honderden versies van de kruisweg en het laatste avondmaal die in de afgelopen eeuw zijn ontstaan weerspiegelen zich zowel oorlogen, sociale omwentelingen en andere ontwikkelingen als belangrijke kunststromingen. Dit gebeurt steeds door de bril van één enkele persoon. Ze tonen aan hoe het lijdensverhaal van Jezus verbonden kan worden met talloze variaties van menselijk leed. Feitelijk gaat het om de vraag die de bekende Argentijnse dichter en schrijver Jorge Luis Borges in 1984 stelde in de laatste twee regels van zijn gedicht Christus aan het kruis: 'Wat heb ik eraan dat die mens (Jezus) heeft geleden, als ik nu lijd?' Deze vraag hield ik mijzelf bij het schrijven van het boek steeds voor ogen.

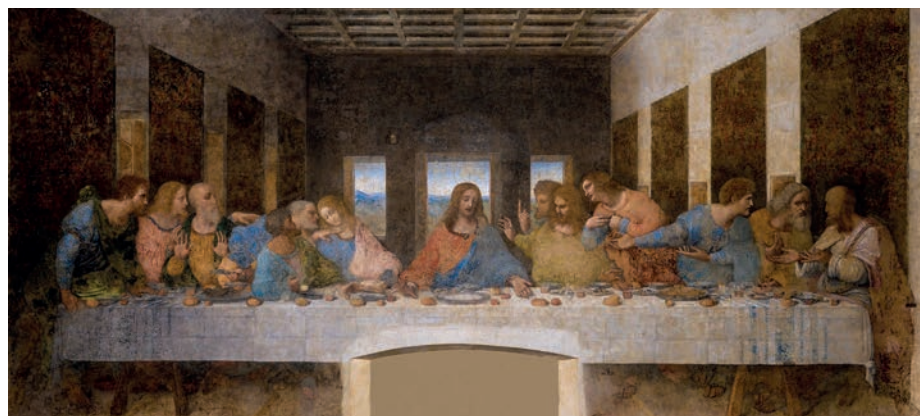
De betekenis van eigentijdse visies op de kruisweg en het laatste avondmaal voor het lijden voor nu

In toenemende mate wordt de wereld zich bewust van hoe het milieu lijdt door toedoen van mensen. Wat ik - ook in ons land mis - is het besef hoe wereldwijd ménsen lijden door toedoen van mensen. Beide staan overigens niet los van elkaar want binnen tien jaar zullen we te maken krijgen met een toenemende stroom klimaatvluchtelingen. In een breder - vaak historisch - kader kan het verhaal van vrijwel elke vluchteling gekoppeld worden aan de gevolgen van hetgeen de Westerse wereld in het verleden heeft bewerkstelligd. Net als van het

slavernijverleden moeten wij ons hiervan op zijn minst bewust zijn! Wat betreft het lijden wat mensen elkaar hebben aangedaan en aandoen mogen wij niet vergeten dat religie hierbij een rol kan spelen. Om dichtbij huis te blijven: christenen zijn zowel vervolgers als vervolgd, zowel belagers als belaagden. Dit geldt ook voor andere godsdiensten.

Cijfers over lijden geven misschien wel een indicatie maar houden het lijden ook op afstand. Veel filosofen hebben over lijden geschreven maar waar ligt de link met wat je zelf als mens aan lijden ervaart? Het jodendom, de islam en zeker het boeddhisme hebben hun eigen visie op lijden en het loont zeker om hiervan kennis te nemen. Dat de lijdensweg van Jezus gelovigen én niet-gelovigen blijft inspireren hangt volgens mij samen met het feit dat alle aandacht zich toespitst op één concreet persoon en de zichtbaarheid van zijn lijden in de kunst. Gelovigen putten hoop uit de verlossing en opstanding. Mensen die hierin niet geloven, kunnen toch troost ervaren in onder meer de vier staties, waarin Jezus tijdens de kruisweg respectievelijk zijn moeder, Simon van Cyrene, Veronica en bedroefde vrouwen ontmoet. Wie de kruisweg als metafoor voor lijden nú in ogenschouw neemt, kan deze vier ontmoetingen ook symbolisch van betekenis laten zijn in zijn of haar leven. Daaraan kan het laatste avondmaal, dat ook tot het passieverhaal behoort en eveneens veelvuldig is verbeeld, een bijdrage leveren.

Op een geënceneerde foto van Adi Nes (zie afb. p. 6 linksboven) wordt het laatste avondmaal verbeeld door mannen in legergroene kleding. De associatie met *Het Laatste Avondmaal* van Leonardo da Vinci is evident (zie afb. hieronder). De twaalf apostelen zijn eveneens gerangschikt in vier groepjes van drie. →

Het laatste avondmaal door Leonardo da Vinci (1495-1498). De wereldberoemde muurschildering is te vinden in de refter van het Santa Maria delle Grazie, een dominicaner klooster in Milaan.

Jezus zit in hun midden. Omdat de bekende foto uit Israël komt, wordt vaak gedacht dat het om Israëlische militairen gaat. Hoog in de muur van de ruimte waarin het gezelschap zich bevindt zitten kogelgaten. Maar nergens staan militaire attributen en op de uniforme kleding treft men geen vlag of andere insignes. Leonardo da Vinci legde in zijn versie van het laatste avondmaal het moment vast dat Jezus zijn aanstaande dood aankondigt en vertelt dat één van zijn apostelen hem zal verraden. Consternatie alom! Bij Adi Nes is hiervan niets te merken. Integendeel: de mannen lijken in een relaxte, amicale sfeer nog wat na te tafelen. Maar schijn bedriegt. Pas bij nadere beschouwing valt het oog op nog een man die uiterst links achter het gezelschap aan de tafel staat. Deze veertiende persoon hoort niet thuis bij de klassieke opstelling van het laatste avondmaal. Als enige richt hij zijn blik op iets wat buiten het tafereel gebeurt. Waardoor zijn aandacht wordt getrokken laat Adi Nes over aan de kijker maar het lijkt om iets verontrustends te gaan.

Hierdoor krijgt deze versie van het laatste avondmaal plots een extra lading. Waaraan denken de mannen die zo ontspannen overkomen? Speelt bij hen de angst dat het ook wel eens hun laatste avondmaal zou kunnen zijn? Zo roept deze foto op tot verder kijken

dan op het eerste gezicht overkomt. De combinatie van de ogenschijnlijke relaxte sfeer en iets wat zich buiten beeld afspeelt, doet mij denken aan die paar miljoen Nederlanders, waaronder opvallend veel jongeren, aan wie weinig of niets valt te zien maar die toch gebukt gaan onder psychische klachten. Veel onzichtbaar lijden komt trouwens voort uit gebrek aan betrokkenheid. Beseffen wij nog wel welk leed wij kunnen berokkenen door niet te reageren op anderen? Mensen kunnen zich hierdoor genegeerd voelen.

Eigentijdse versies van de kruisweg en het laatste avondmaal dragen weliswaar het eigen stempel van de maker maar juist in de kern hiervan kan ieder datgene wat hij of zijn zelf doormaakt projecteren en dat schept in zekere zin een band. Niemand van ons zal van lijden en het aanzien van lijden verstoken blijven. Dat zou een reden te meer kunnen of misschien wel moeten zijn om mijn bijdrage te besluiten met gebed. Laat ik mij in ieder geval in alle bescheidenheid beperken tot een oprechte wens. Al twijfel ik nog steeds aan hun bestaan, vanuit de bodem van mijn hart wens ik ieder een goede beschermengel toe. 🙏

Verder lezen?

Het boek
Lijden: eigentijdse visies op de kruisweg en het laatste avondmaal
door Ignace Schretlen is
verkrijgbaar bij de boekhandel.

~

Nu te bezoeken

Op 3 april jl. is de kunstroute **Walk of Wonder** onthuld op de campus van de Radboud Universiteit en Radboudumc. In de loop van het jaar wordt de route verder uitgebreid. Naar verwachting is de route rond Pasen 2024 compleet.

Een van de zeven nieuwe staties / stations van de *Walk of Wonder* (gelegen bij het Berchmanianum), een nieuwe kunstroute geïnspireerd op de kruisweg-collectie van Ignace Schretlen, te vinden bij het KDC. Elk station is gemaakt door een andere kunstenaar. | **Bron:** Vox Magazine

Paramenten, vaandels en vlaggen van de firma Sträter

Tekst: Tim Graas | **Beeld:** auteur, parochie De Moer

Het Hilversumse atelier Sträter was tot in de jaren zeventig een bekend adres waar men terecht kon voor misgewaden, vaandels en vlaggen van hoge artistieke kwaliteit. Onlangs werd het archief van het KDC verrijkt met een partij van enkele honderden kleurrijke ontwerptekeningen van dit atelier. Samen met het omvangrijke archief van de Nijmeegse firma Stadelmaier en dat van het Tilburgse atelier Bousardt beschikt het KDC nu over een representatief overzicht van de belangrijkste leveranciers van katholiek kerkelijk textiel in de afgelopen eeuw.

Joop Sträter (1903-1988) was de zoon van een koopman in manufacturen. In 1927 teruggekeerd uit de stad Lyon, de belangrijkste leverancier van zijde in Europa, startte hij vanuit het ouderlijk huis zijn eigen handel in 'paramenten, vaandels en andere kerkelijke benodigdheden'. Dankzij het kapitaal van zijn vrouw kon hij in 1933 een eigen borduuratelier oprichten. In de hoogtijdagen in de jaren vijftig werkten er zo'n 60 meisjes en waren er zeven vertegenwoordigers in dienst, onder andere voor alle Nederlandse bisdommen, maar ook voor Zwitserland, Oostenrijk, België en de Verenigde Staten. Voor de ontwerpen werd een beroep gedaan op zelfstandige kunstenaars, eerst Wim Nijs, later Antoon Heyn en vooral Jacques de Wit, van wie het KDC ook dozen met ontwerptekeningen bewaart, maar dan voornamelijk voor andersoortige kerkelijke kunst. Het merendeel van de ontwerpen betreft paramenten: liturgische gewaden zoals kazuifels, dirstellen, schoudervelums en een enkele mijter; daarnaast ander kerkelijk textiel als wandkleden voor de achterwand van het altaar of antependia voor de voorzijde van de altaartombe. Bijna al deze zijn zonder vermelding van de bestemming of de opdrachtgever, omdat ze vaak meermalen voor verschillende kerken uitgevoerd werden. De vaandels en vlaggen zijn daarentegen meestal unica en voorzien van de naam en de plaats van de organisatie waarvoor ze bestemd waren, wat ze een historische meerwaarde verleent. Als geheel vormt deze collectie een getuigenis van de verzuiling en geeft ze een perfect beeld van de hoge organisatiegraad van het katholieke volksdeel. Het verenigingsleven bloeide als nooit tevoren. Voor werkelijk iedere bond was er een katholieke afdeling, die dat ook wilde uitdragen door middel van een vaandel of vlag. Met de versobering sedert het Tweede Vaticaans Concilie, de 'beeldenstorm' van het kerkinterieur, is ook de behoefte aan uiterlijke manifestatie snel afgenomen bij al die katholieke groeperingen, als ze al niet werden opgeheven of opgingen in een groter, al of niet confessioneel verband.

Om een indruk te geven van de diversiteit aan organisaties een greep uit het materiaal: er zijn ontwerpen voor vlaggen van plaatselijke afdelingen van vakbondsorganisaties als de KABO (Katholieke Bond van Overheidspersoneel), de Nederlandse Katholieke Arbeidersbeweging, de R.K. Mijnwerkersbond St. Barbara, de R.K. Boerinnenbond die per plaats verschillende patroonheiligen had (St. Georgia in Schijndel, St. Catharina in Griendtsveen, St. Jeanne d'Arc in Geffen); voor vrijetijds- en sportverenigingen als de Schutterij St. Willibrordus te Meijel, de scouting (maar liefst vier verschillende voor de St. Paulagroep te Utrecht) en het Kon. Ned. Gymnastiek Verbond. Vlaggen zijn bij uitstek geschikt voor bedevaartsprocessies en een half dozijn plaatselijke afdelingen van de Broederschap van Kevelaer in Twente en de Achterhoek bestelden een of meerdere exemplaren (Enschede drie verschillende) bij de firma Sträter.

Vaandels zijn er onder meer van beroepsverenigingen als de R.K. Middenstandsvereniging De Hanze te Goes en van de Nederlandse Katholieke Grafische Bond afd. Haarlem. St. Isidorus figureert als patroonheilige op een aantal vaandels van de ABTP (Aartsdiocesane Boeren- en Tuindersbond). Maar de meeste vaandelontwerpen zijn kerkelijk/religieus van aard en betreffen parochies, de Aartsbroederschap van de H. Familie (aparte voor de Heren- en Vrouwencongregatie), het Gezelschap van de Stille Omgang (Werkhoven en Anna Paulowna), de Erewacht van het H. Sacrament te Voorburg etc.

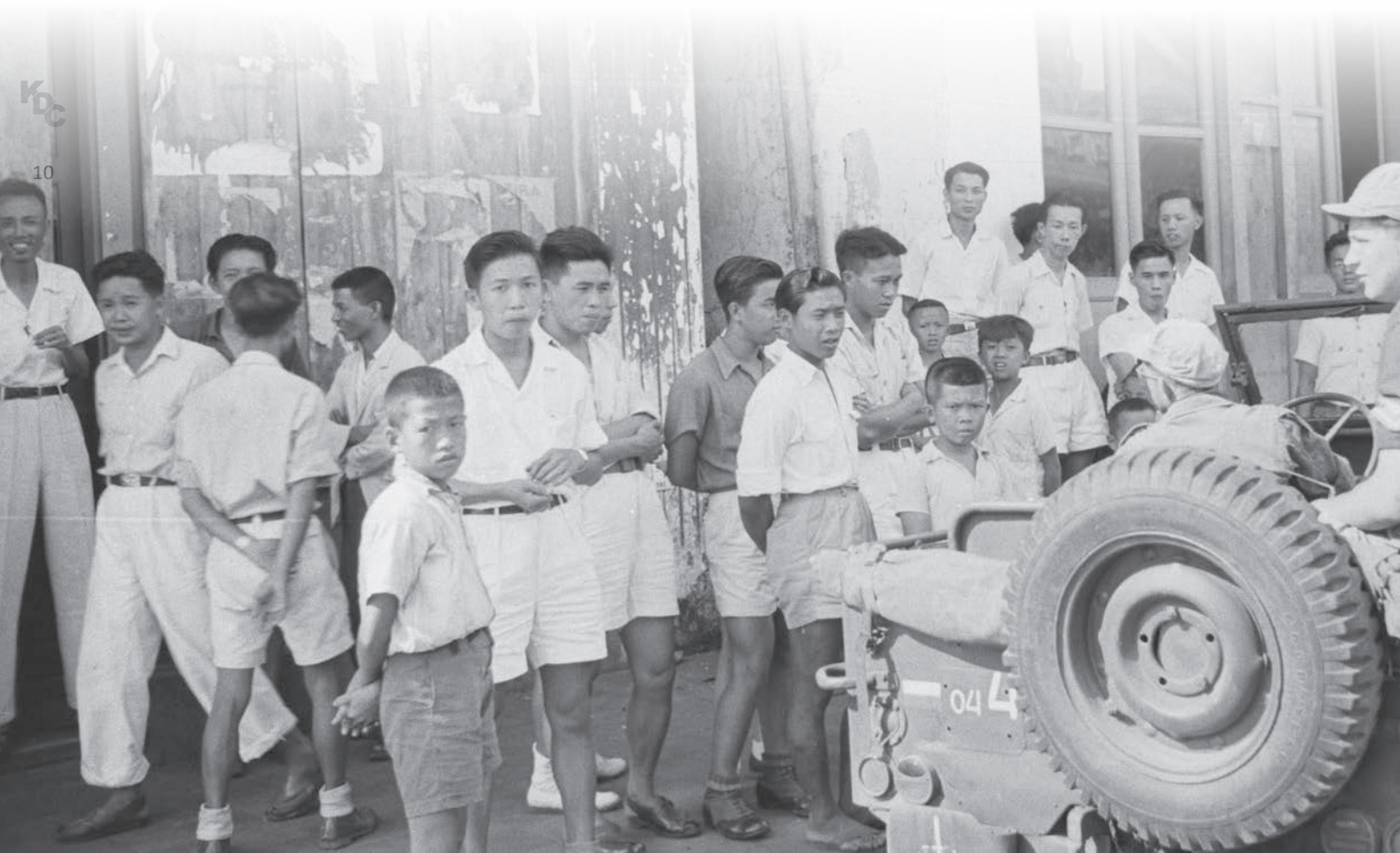
Voor het parochiekoor van de St. Joachimkerk te De Moer, een dorp van 600 inwoners boven Tilburg dat in de tijd van het Rijke Roomse Leven ook wel St. Joachimmoer heette, leverde Sträter zo rond 1950 een vaandel met de H. Cecilia. Bij navraag bleek het zich nog steeds in de kerk te bevinden, weliswaar verschoten en iets gehavend (de vingers van Cecilia ontbreken). Opmerkelijk is dat het opschrift 'Parochieel Toneel' op de tekening vervangen is door 'Parochieel Zangkoor', wat recht doet aan de afgebeelde heilige die immers patroon is van de kerkmuziek. Over parochieel toneel kon niets achterhaald worden, het St. Ceciliakoor bestaat nog steeds en omvat tegenwoordig een tiental leden. Een sticker onder de tekening vermeldt het bedrag van fl. 650 (omgerekend naar nu ruim € 2.800). ¶

Beeld boven: ontwerp vaandel De Moer (links) door Sträter en het uitgevoerde vaandel in parochiekerk De Moer (rechts).

Dwarse bronnen over 'Het

Interviews met voormalige

als bron voor

Van 2017 tot 2022 leidde historica Esther Captain een deelstudie binnen het onderzoeksprogramma *Onafhankelijkheid, dekolonisatie, geweld en oorlog in Indonesië, 1945-1950*, gericht op de rol van Nederlandse militairen tijdens de Indonesische Onafhankelijkheidsoorlog (1945-1949). Haar onderzoek richtte zich op de *Bersiap*-periode (vernoemd naar de strijdkreet 'bersiap', wat 'sta paraat' betekent in het Bahasa Indonesia), de eerste fase van de oorlog (1945-1946). Begin 2022 was er een uitvoerig publiek debat over het vermeende schrappen van de term in een expositie van het Rijksmuseum, omdat deze als kwetsend werd opgevat door de Indische gemeenschap in Nederland. Het leidde tot Kamervragen en juridische procedures.

Esther Captain publiceerde samen met co-auteur Onno Sinke het boek *Het geluid van geweld* (Amsterdam University Press), waarin zij achtergronden en verdieping bij de eerste fase van de Indonesische revolutie bieden. Namens de redactie van *Impressie* ging historica Marleen Reichgelt in gesprek met Captain over deze publicatie en haar onderzoek. Reichgelt is werkzaam als postdoc-onderzoeker en docent aan de Radboud Universiteit en is gespecialiseerd in koloniale geschiedenis.

Tekst: Marleen Reichgelt, Esther Captain | **Beeld:** Nationaal Archief, Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde (KITLV), Erfgoedcentrum Nederlands Kloosterleven (ENK), KDC / KomMissieMemoires.

Foto boven: Patrouille van Nederlandse militairen in Soekaboemi, West-Java | **Bron:** Dienst voor Legercontacten Indonesië, Nationaal Archief.

geluid van geweld'

missionarissen

onderzoek naar de Bersiap-periode

In gesprek met Esther Captain

11

Marleen Reichgelt (MR): Esther, de afgelopen jaren was jij als projectleider en onderzoeker betrokken bij het grootschalige onderzoeksprogramma *Onafhankelijkheid, dekolonisatie, geweld en oorlog in Indonesië, 1945-1950*, een samenwerking van het Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde (KITLV), het NIOD Instituut voor Oorlogs-, Holocaust en Genocidestudies en het Nederlands Instituut voor Militaire Historie (NIMH). In februari 2022 werden de resultaten van het project gepresenteerd. Kun je iets meer vertellen over de totstandkoming en het doel van het project?

Esther Captain (EC): In 1969 verklaarde Indië-veteraan Joop Hueting in een opzienbarende televisie-interview dat hij en andere militairen tijdens hun dienstdienst in Indonesië oorlogsmisdaden

hadden gepleegd. De regering liet vervolgens een summier archiefinventarisatie uitvoeren en kwam op grond daarvan tot de conclusie dat zich tijdens de oorlog in de jaren 1945-1949 weliswaar 'excessen' hadden voorgedaan, maar 'dat de krijgsmacht als geheel zich in Indonesië correct heeft gedragen'. Dat regeringsstandpunt uit 1969 is sindsdien niet herzien.

'Samenleving en wetenschap dringen aan op verder onderzoek naar het optreden van de Nederlandse krijgsmacht.'

De laatste jaren kwamen er evenwel steeds sterkere aanwijzingen, onder meer op basis van rechtszaken, mediaberichten en historisch onderzoek, dat Nederlandse militairen zich op grotere schaal bedienden van extreem geweld dan toen en ook later officieel van Nederlandse kant is toegegeven. Vanuit de samenleving en de wetenschap werd aangedrongen op verder onderzoek naar het optreden van de krijgsmacht. Begin 2017 besloot de regering om financiën ter beschikking te stellen voor een gezamenlijk onderzoeksprogramma van KITLV, NIMH en NIOD. In september van datzelfde jaar ben ik bij het KITLV gestart als projectleider en onderzoeker van de deelstudie naar de zogenoemde *Bersiap*-periode, de eerste fase van de Indonesische onafhankelijkheidsstrijd.

MR: Samen met Onno Sinke schreef jij het boek *Het geluid van geweld. Bersiap en de dynamiek van geweld tijdens de eerste fase van de Indonesische revolutie, 1945-1946* over jullie deelonderzoek. Hoe paste dat binnen het grotere project? Wat waren de primaire vragen waarmee jullie vertrokken? Heb je bepaalde verwachtingen of hypothesen tijdens het onderzoek moeten bijstellen?

EC: *Het geluid van geweld* gaat over de eerste maanden van de Indonesische revolutie, vanaf het uitroepen van de Indonesische onafhankelijkheid op 17 augustus 1945 tot 31 maart 1946. In Nederland staat deze periode, die gekenmerkt wordt door extreem geweld, bekend als de '*Bersiap*-periode'. De gewelddadigheden vonden meestal buiten gevechtsacties om plaats en zonder duidelijk militair doel of militaire noodzaak. De herinneringen daaraan zijn diep verankerd in de brede Indische en Molukse gemeenschap in Nederland.

Onze vragen waren:

1. Wat zijn de kenmerken van, en verklaringen voor, het extreme geweld tegen burgers en gevangengenomen strijders van verschillende nationaliteiten en bevolkingsgroepen in Indonesië, uitgevoerd door niet-reguliere Indonesische strijdgroepen in de periode 17 augustus 1945 tot 31 maart 1946?
2. Wat waren de belangrijkste factoren die tot extreem geweld leidden, en wie waren de belangrijkste actoren?
3. Wat zijn de meest aannemelijke schattingen van de aantallen slachtoffers die bij het extreme geweld zijn gevallen? →

Pemudastrijders op Java, 1945. *Pemuda's* (of: *pemoeda's*) (let. 'jeugd') is een term die in de jaren 1920-'40 werd gebruikt voor verschillende Indonesische jongerenbewegingen, maar in deze context verwijst het naar Indonesische nationalisten | **Bron:** KITLV 14044, 14048.

Omdat *Het geluid van geweld* de meest 'vroeg' periode van de Indonesische onafhankelijkheidsstrijd betreft, gaat onze analyse vooraf aan de andere publicaties die de periode van 1946-1950 behandelen. In de Nederlandse geschiedschrijving en samenleving heeft lange tijd de nadruk gelegen op het geweld tegen Indo-Europeanen, Molukkers en Nederlanders. Tijdens ons onderzoek bleek dat deze invalshoek te beperkt was. Ons uitgangspunt was om de gewelddadigheden in de periode 17 augustus 1945 tot 31 maart 1946 in kaart te brengen zonder daarbij bij voorbaat nationaliteit, herkomst of etniciteit als leidend te zien. Daaruit kwam naar voren dat er sprake was van een extreem gewelddadige situatie waarin ook intra-Indonesisch geweld tegen Indonesische bestuurders en beampten, Chinese, Japanse en Britse burgers plaatsvond, alsook geweld van Japanse, Britse en Nederlandse kant tegen Indonesische burgers.

MR: Met welke bronsoorten en broncollecties hebben jullie gewerkt voor *Het geluid van geweld*?

EC: We hebben gewerkt met diverse archieven en collecties in Nederland en in het buitenland, met literatuur, kranten, bronnenuitgaven en websites. Het archiefmateriaal varieerde van traditionele bronnen, zoals die bij het Nationaal Archief ondergebracht zijn, de digitale databank Delpher waarmee historische kranten, boeken en tijdschriften doorzocht kunnen worden tot meer speciale bronnen, zoals rapportages van stichting Pelita, de Indische dagboekencollectie van het

NIOD en interviewcollecties, zoals van de KMM-interviews van het KDC.

'Ons uitgangspunt was om nationaliteit, herkomst of etniciteit niet als leidend te zien.'

MR: Hoe kwamen jullie uit bij de KMM-interviews (*KomMissieMemoires* is een KDC-collectie bestaande uit interviews met voormalige missionarissen, red.)? In hoeverre speelde religie een rol in jullie onderzoek?

EC: Bij de start van onze deelstudie stuitte ik op een boekje over de KMM-interviews. Dat sprak me aan omdat ik belangstelling heb voor bronnen die, sommige wat meer, andere wat minder, dwars staan op de perspectieven van de overheid. Religie speelt geen grote 'eigen' rol in het onderzoeksprogramma, anders dan dat missie en zending belangrijke steunpilaren van het koloniale bestel

waren waarmee Nederland zijn invloed in Indonesië liet gelden. Omdat ik een groot deel van ons onderzoek helaas in coronatijd heb moeten doen, was ik niet in de gelegenheid om het KDC te bezoeken. Gelukkig had ik goed contact met Marieke Smulders, collectiespecialist Beeld en Geluid van het KDC, die me kon vertellen dat de interviews digitaal beschikbaar waren. Vanwege het belang van het onderzoek kon ik de opnames ontvangen en vanaf mijn werkplek thuis beluisteren.

MR: Waren kloosters en katholieke scholen, tehuizen en andere organisaties ook een doelwit van pemuda? Maakte het verschil of deze door Indonesische kloosterlingen of katholieken werden gerund?

EC: Ik heb binnen mijn deelstudie geen specifiek onderzoek gedaan naar de religieuze aspecten van het extreme geweld, dus wat ik ben tegengekomen en kan benoemen is niet meer dan een tentatief en gefragmenteerd beeld. Uit de KMM-interviews die ik heb beluisterd komt naar voren dat kloosters en katholieke scholen en tehuizen doelwit waren van Indonesische strijders. Ik heb bijvoorbeeld een beklemmend interview gehoord met pater Josephus (Sjef) Bartholomeus van Beek (1908-1979) van de congregatie van Missionarissen van de Heilige Familie. Hij was van 1937 tot 1967 werkzaam in Semarang (Midden-Java). Uit het interview blijkt dat de situatie daar in de eerste weken na het uitroepen van de Indonesische onafhankelijkheid rustig was. Maar daarna braken er gewelddadigheden uit tussen Indonesische nationalisten en hun (vermeende) tegenstanders. Het weerhield pater Van Beek er niet van om af te reizen naar de kerk in zijn missiegebied. In het interview herinnert hij zich dat de Indonesische koster ontsteld op hem afkwam. Van Beek herinnert zich dat de koster uitriep: 'Maar *romo* (vert. 'pastoor'), waarom bent u hier gekomen? Het is veel te

← De kerk van de Missionarissen van de Heilige Familie te Semarang | **Bron:** ENK

De zusters verzorgen het ontbijt op het zilveren priesterfeest van pater J.B. van Beek (rechts), Yogyakarta, Java, 1961 | Bron: collectie KDC.

gevaarlijk, het is hier niets anders dan *tjingtjang*, *tjingtjang* – dat was onthoofden – want de communisten zijn hier alles aan het uitmoorden, buiten de stad, wat niet communistisch wil zijn.’

Het zijn herinneringen die pater Van Beek in oktober 1978 ophaalde in zijn appartement in Huize De Vossenberg te Kaatsheuvel. Hij blikt daarin terug op hoe hij de nacht in de pastorie heeft doorgebracht, onder bewaking van tien katholieke Indonesische jongemannen, bewapend met *bambu runcings* (scherpgepunten speren) en *arits* (sikkels). Ik citeer uit de opname: ‘Een angstige nacht. Het was zo stil en donker, nergens mocht licht aan. En ik zat alleen in de pastorie met de jongens ervoor gepost. [...] Toen hoorde ik een schot afgaan. En ik dacht: het zal misschien beginnen. En een tijdje later hoorde ik in de verte roepen: ‘*Siaaap-siaga!*’ Dat betekent in het Indonesisch: ‘Wees bereid!’ Ik denk: ‘Oh, misschien komen ze wel aanstormen.’ Ja, je weet niet waar je naartoe moet gaan, je weet niet waar naartoe je moet vluchten. Nee. Als het moet gebeuren, dan gebeurt het nu. Maar er gebeurde niets. [...] Maar ik was ’s morgens wel zó blij dat ik weer het daglicht zag. [...] Het begon licht te worden, ik kon een bad gaan nemen en me klaarmaken voor de mis. Ik zat op een galerijtje mijn brevier te bidden. Toen kwamen een paar katholieke jongens naar me toe, ik zat laag, zij kwamen kruipend naar me toe, want Javanen mogen niet hoger zijn dan Nederlanders.

‘Romo, we komen een droevig bericht brengen.’ Er was een onderwijzer vermoord, want dat was een katholiek, in de sawa. Hij was gekruisigd zelfs, met pieken doorboord en vermoord. Oh, ze gingen zo tekeer, die mensen, ik bedoel, die moordenaars...’ Pater Van Beek, inmiddels zeventig jaar, keek terug op gebeurtenissen die ruim dertig jaar eerder hadden plaatsgevonden. Opmerkelijk is dat hij enkele maanden na het interview overleed, op 26 februari 1979. Het is goed mogelijk dat hij niet vaak over deze ingrijpende herinneringen heeft gesproken. Pater Van Beek had dertig jaar van zijn leven in Indonesië gewoond en was na de Indonesische onafhankelijkheid Indonesisch staatsburger geworden. Maar in de naoorlogse Nederlandse samenleving was er eind jaren zestig en in de jaren zeventig nog maar weinig ruimte voor zijn oorlogservaringen.

MR: Wat zie je als de belangrijkste opbrengsten, wetenschappelijk of maatschappelijk?

EC: Ten aanzien van onze deelstudie: in Nederland was de aanname dat het hevige geweld in de vroegste fase van de Indonesische revolutie tegen onder meer Indische Nederlanders en Molukkers de reden was voor de Nederlandse regering om tot een militaire herbezetting van Indonesië over te gaan. Uit *Het geluid van geweld* komt naar voren dat extreem geweld tijdens de eerste fase van Indonesische revolutie wel een rol speelde in de dynamiek van het geweld, maar niet de hoofdreden was voor de militaire herbezetting.

Ten aanzien van het gehele onderzoeksprogramma vind ik het zowel van wetenschappelijk als

maatschappelijk van groot belang dat erkend is dat de Nederlandse regering en militaire leiding doelbewust het stelselmatig en wijdverbreid gebruik van extreem geweld door Nederlandse militairen in de oorlog tegen de Republiek Indonesië hebben getolereerd. Daarmee is het regeringsstandpunt uit 1969 herzien en heeft premier Rutte excuses aangeboden aan de bevolking van Indonesië. Hij voegde daaraan ook excuses toe aan iedereen in ons land die werd geraakt door het geweld. Het is bijzonder dat wetenschappelijk onderzoek directe impact heeft op iets wat in de samenleving zo lang heeft gespeeld, al was het in de decennia na 1945 eerst meer onder de oppervlakte.

MR: Het onderzoek is nu afgerond. Waar ben je nu mee bezig?

EC: Op 15 juni van dit jaar komt onder mijn co-redactie het boek *Staat en slavernij* uit, over de betrokkenheid van de Nederlandse staat bij koloniale slavernij en zijn doorwerkingen. Verder ben ik lid van de commissie die onderzoek doet naar de rol van het Huis Oranje-Nassau in de koloniale en postkoloniale geschiedenis. De resultaten hiervan zullen over drie jaar volgen. ¶

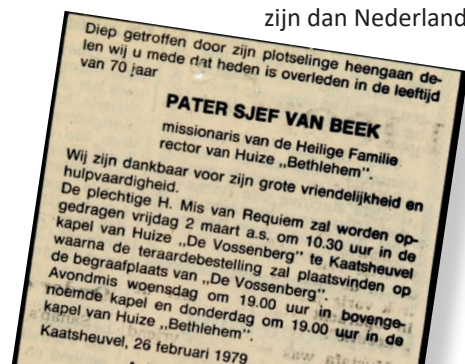

Verder lezen?

Het boek *Het geluid van geweld. Bersiap en de dynamiek van geweld tijdens de eerste fase van de Indonesische revolutie, 1945-1946* (Amsterdam 2022) van Esther Captain en Onno Sinke is verkrijgbaar via de uitgever Amsterdam University Press: www.aup.nl

Het boek *Staat en slavernij. Het Nederlandse koloniale slavernijverleden en zijn doorwerkingen* (Amsterdam 2023) onder redactie van Esther Captain, e.a. is vanaf medio juni 2023 verkrijgbaar via de uitgever Athenaeum: www.atheneum.nl

De KMM-interviews zijn online te raadplegen via www.ru.nl/kdc

← Rouwadvertentie pater Van Beek.

Graven in de oude boeken van de zusters van

KDC

14

Op 28 augustus 2021, op de feestdag van de kerkvader Augustinus, zetten Hans Kienhorst en Ad Poirters, beiden filoloog en boekhistoricus, een punt achter hun studie naar de historische bibliotheek van de reguliere kanunnikessen van klooster Soeterbeeck te Deursen bij Ravenstein, getiteld *Book Collections as Archaeological Sites: A Study of Interconnectedness and Meaning in the Historical Library of the Canonesses Regular of Soeterbeeck* (Turnhout: Brepols, 2023). Op 8 februari jongstleden is dit boek feestelijk gepresenteerd. Met de lezers van *Impressie* delen zij graag het verhaal dat bij die gelegenheid is verteld.

Tekst: Hans Kienhorst en Ad Poirters | **Beeld:** Anton Houtappels

Klooster Soeterbeeck begon in 1448 als eenvoudige gemeenschap van religieuze vrouwen in het gehucht Nederwetten bij Eindhoven, gelegen aan de Suetbeeck (de 'zoete beek'), een kleine zijtak van de rivier de Dommel. In 1454 kregen deze Zusters van het Gemene Leven toestemming van de bisschop om de kloosterregel van Augustinus aan te nemen. Onder andere vanwege de drassigheid van de grond verhuisde het klooster in 1462 van Nederwetten naar Nuenen. Vierentachtig jaar na de Vrede van Münster, in 1732, moesten de zusters hun klooster daar verlaten. Ze vestigden zich op Den Boogaert, een landgoed nabij Deursen, in het Land van Ravenstein, waar voor hen als katholieken vrijheid van godsdienst was. In 1997 verhuisde de sterk vergrijsde gemeenschap naar kloosterverzorgingstehuis Sint Jozefoord te Nuland.

De zusters lieten een aanzienlijke hoeveelheid oude boeken na, die als Collectie Soeterbeeck in de Nijmeegse universiteitsbibliotheek bewaard worden. De kern ervan bestaat uit wat zij zelf vanaf 1958 hun 'oude bibliotheek' noemden, verdeeld over de boekenkasten III, IV en V in de

toen ingerichte bibliotheek annex kapittelzaal. Naar de huidige telling zijn dat vierenvestig laatmiddeleeuwse handschriften – dat wil zeggen, handgeschreven boeken uit de vijftiende en zestiende eeuw – en bijna zeshonderd andere banden, voornamelijk oude drukken uit de zeventiende en achttiende eeuw. De handschriften zijn hoofdzakelijk liturgische boeken, van grote antifonaria – koorboeken voor het heilig officie, het getijdengebed dat de zusters dagelijks baden en zongen – via handzame vesperales tot kleinere getijdenboekjes, of wat daarvan over is. Bij de oude drukken gaat het, naast opnieuw boeken voor de mis en het officie, voor het overgrote deel om devotionele boeken in de volkstaal, bedoeld voor de geestelijke verdieping van de zusters.

De boeken uit de voormalige kasten III, IV en V vormen het overgrote deel van wat wij de 'historische bibliotheek' van Soeterbeeck noemen. Daarmee bedoelen we alle handschriften en oude drukken van voor 1800 die ooit eigendom zijn geweest van de kloostergemeenschap, of van leden daarvan. Tot deze bibliotheek, die uiteraard nooit als zodanig bestaan

1) Diverse losse laatmiddeleeuwse handschriftfragmenten.

heeft, behoren ook andere stukken uit de Collectie Soeterbeeck, zoals enkele boekjes uit het voormalig archief van de priorin, die aan het hoofd van de zusters stond, en een dertigtal losse laatmiddeleeuwse handschriftfragmenten. Voorbeelden daarvan zijn de fragmenten in afb. 1 (hier rechts), van hetzelfde antifonarium voor het winterhalfjaar, dat de zusters kapot hebben gesneden om de bladen als omslagen en verstevigingsmateriaal voor boekbanden te gebruiken. Ten slotte kennen we meerdere vervreemd geraakte boeken, die uit het klooster zijn verdwenen en tot andere collecties zijn gaan behoren. →

Soeterbeeck

2) Tussen het gedrukt psalmboek *Misse, haare korte uytlegging* uit 1789 zijn de handgeschreven notities van een zuster terug te vinden.

Een aantal handschriften en oude drukken uit de historische bibliotheek is afkomstig uit andere vrouwenkloosters die tot dezelfde kloostervereniging behoorden als Soeterbeeck, het Kapittel van Venlo. Zo fuseerden de zusters van Onze-Lieve-Vrouw in de Hage bij Helmond in 1543 met die van Sint-Annenborch te Rosmalen. Deze gemeenschap, die in 1572 nog werd uitgebreid met zusters uit Sint-Annentron te Driel, verhuisde een jaar later naar Den Bosch. Van daaruit vertrokken in 1613 zeven zusters naar Soeterbeeck om er hun religieuze leven voort te zetten. De boeken die ze meenamen krijgen vanaf dan een gemeenschappelijke geschiedenis met de boeken die al in Nuenen waren.

Archeologie van een boekencollectie

De oude boeken van Soeterbeeck zijn door hun wijze van productie en door hun gebruikssporen onderling met elkaar verbonden. Deze verbondenheid maakt binnen de historische bibliotheek een zekere gelaagdheid zichtbaar. Gelaagdheid, of stratificatie, is een term uit de archeologie. Daarom noemen we ons onderzoekernaar een archeologie van een boekencollectie. Binnen die verbondenheid of 'stratigrafische eenheden' vervalt het onderscheid dat onderzoekers traditioneel maken tussen handgeschreven en gedrukte boeken. Zo zijn op een los dubbelblaadje uit een exemplaar van een in 1789 gedrukt boekje, getiteld *Misse, haare korte uytlegging*, liturgische teksten geschreven door dezelfde persoon die

een litanie toevoegde in een exemplaar van het dodenvigilie dat een zuster uit het Bossche klooster Sint-Annenborch in 1600 kopieerde (afb. 2 hier boven). De liturgische teksten en bijgeschreven litanie verbinden de oude druk uit 1789 en het handschriftje van 1600, dat pas in 1613 naar Soeterbeeck kwam, dus binnen dezelfde jongere laag.

'Binnen een historische bibliotheek is er een bepaalde gelaagdheid tussen productie en gebruikssporen'

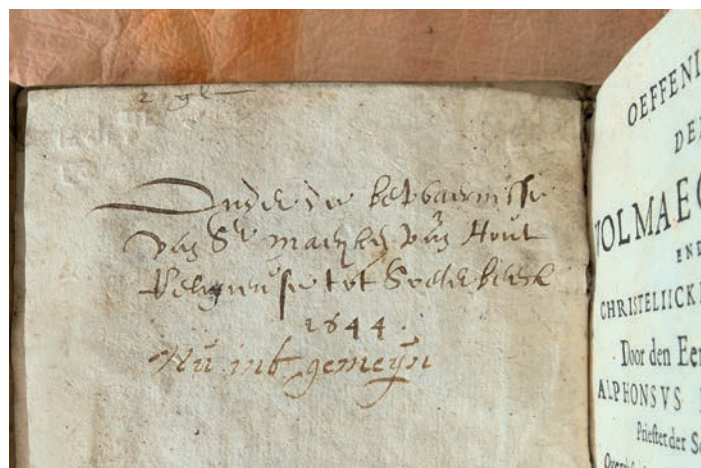
Onze ideeën voor een archeologie van een collectie boeken zijn mede geïnspireerd door een stroming binnen dit vakgebied die de postprocessuele of interpretatieve archeologie heet. Haar belangrijkste vertegenwoordiger, de Brit Ian Hodder, huldigt het

standpunt dat mens en ding volledig met elkaar verknoot zijn, dat de mens altijd betekenis geeft aan de dingen die een rol spelen in zijn of haar leven, en dat materiële objecten, zoals boeken, dus betekenisvol gemaakt en gebruikt worden. Sporen van gebruik zijn daarom een goede bron van informatie over de betekenis die een boek had voor degenen die ze daarin hebben achtergelaten. Er zijn uiteraard verschillende soorten betekenisgeving; het praktisch gebruik van een boek om zijn inhoud is er slechts een van.

Hieronder willen we u een voorbeeld geven van de wijze waarop de studie naar de gelaagdheid van de Collectie Soeterbeeck inzicht geeft in de betekenis van de boeken voor hun gebruikers. Dit zullen we doen aan de hand van de verschillende signaturen die op de rug ervan zijn aangebracht en daarmee de ontwikkeling van een fysieke kloosterbibliotheek zichtbaar maken.

Sporen van een bibliotheek

Voor het bestaan van een ruimte waarin boeken bij elkaar in kasten stonden opgesteld, ontbreekt nog lang na de verhuizing naar Deursen in 1732 ieder bewijs. De oudste aanwijzingen dat boekjes van persoonlijk bezit door individuele zusters naar algemeen bezit overgingen, bestaan uit notities als *Nu int gemeijn* ('nu voor algemeen gebruik') in het boekje met de signatuur III 59 uit 1623 (afb. 3 hier onder). De oudere eigendomsnotitie die er direct boven is geschreven verwijst naar zuster Maria van den Hout, die in 1601 in Soeterbeeck geprotest werd. Maria behoort tot een groepje zeventiende-eeuwse zusters van wie we de namen opvallend vaak in eigendomsnotities tegenkomen. Hoe ver hun persoonlijke bezit van boeken precies ging, is, gezien de gelofte van armoede, niet helemaal duidelijk, en hoe het tot stand kwam verschildte uiteraard

3) Dit boekje toont een van de eerste bewijzen van persoonlijk bezit onder de kloosterzusters.

4) Een voorbeeld van negentiende-eeuwse perkamenten banden met twee verschillende soorten volgnummersystemen erop; een uit Deursen en een uit Soeterbeeck.

van boek tot boek. Dit bandje is, net als vele andere, door de rector, Wouter Willems, aan een zuster toevertrouwd. Andere eigendomsnotities uit dezelfde tijd zijn daarentegen juist door de bewuste zusters zelf aangebracht. De eerste sporen voor het bestaan van een fysieke bibliotheek hangen samen met de stichting van klooster Nazareth in Ravenstein, een dependance van Soeterbeeck. We schrijven het jaar 1845. Het betreft opschriften op de rug van boeken met een perkamenten band.

Deze bestaan uit titels, aangebracht door verschillende handen en nadien meestal nog eens overgetrokken, gecombineerd met een eenvoudige nummering volgens twee verschillende systemen (afb. 4 hier boven). Onze theorie is, dat de titels van de boeken in het moederklooster in Deursen een volgnummer kregen, voorafgegaan door een N (waarvan de toppen uitsteken boven het etiket onderaan op de rug van III 45), en dat ze in Nazareth een nummering kregen, die door No. vooraf werd gegaan, op afb. 4 te zien op V 69, V 46, III 47, III 57 en III 59. Bovenaan op de rug staat dan steeds een kapitale N, waarvan we vermoeden dat die naar de dependance verwijst en voor 'Nazareth' staat. Hoe dan ook verwijzen beide systemen naar exemplaren van hetzelfde boek, die onder hetzelfde nummer naast elkaar in de kast stonden. De boeken in kwestie waren, met andere woorden, nog in gebruik om hun inhoud. Nazareth werd in 1922 weer opgeheven. De boeken keerden terug naar Soeterbeeck, waar een nieuw systeem van volgnummers werd aangebracht. Opnieuw verwijzen die naar een titel, zoals nummer 101 op III 46 en III 47 staat voor *Den dach des gheestelycken levens* door de birgittijn Joannes de Weert.

Enkele jaren later werd deze nummering al vervangen door een meer gesofistikeerd systeem, geschreven op achthoekige etiketten, die we, behalve op de perkamenten band van III 59 (zie afb. 4), ook op een beperkt aantal andere boeken konden traceren (afb. 5, hier onder). De signatures bestaan uit een letter met daaronder een volgnummer. De letter verwijst naar de eerste letter van de titel, het cijfer naar de plaats van het boek met deze beginletter

5) Oude drukken (van vóór 1800) werden vanaf de jaren 1950 apart bewaard.

op de plank. Deze inrichting had de bibliotheek nog in 1944, toen de toenmalige rector, Nicolaas Nuijens, daar volgens de kloosterkroniek moest slapen vanwege de bombardementen door de geallieerden. De boeken bevonden zich toen op de eerste verdieping, waarschijnlijk in de oostvleugel van 1733, waar ook de cellen van de zusters waren, met aan de andere kant de deur naar de nonnengalerij in de kloosterkerk. In de bibliotheekruimte stond ook een kast met glazen deuren, waarin volgens de catalogus van de achthoekige etiketten Soeterbeecks handschriften, hoe incompleet of fragmentarisch ook, bewaard werden.

In de jaren na de Tweede Wereldoorlog, tijdens het rectoraat van Marius Oomen, krijgen we in Soeterbeeck te maken met wat wij nu een 'erfgoedbibliotheek' zouden noemen. Daarop wijzen houthoudende, nu bruin verkleurde etiketten (zie afb. 5), die begin jaren 1950 moeten zijn aangebracht. De moderne boeken werden verdeeld over enkele inhoudelijke categorieën. Met enkele uitzonderingen, zoals exemplaren van de regel van Augustinus, werden de oude drukken van voor 1800 op jaar van uitgave geplaatst. De handschriften kregen een eigen nummering. Dit is een duidelijk voorbeeld van hoe gebruikssporen betekenisverandering zichtbaar maken: de houthoudende etiketten met hun nummers laten zien dat de boeken van voor 1800 voor de zusters niet meer zozeer van belang waren om hun inhoud, maar om hun ouderdom. Ze werden immers van de nieuwere boeken gescheiden en gerangschikt op leeftijd, niet meer om te lezen – want ze zijn niet meer te vinden op titel – maar om zuinig op te zijn. Tot de erfgoedbibliotheek behoorden sedert 1954 ook boeken, waaronder

twee handschriften, uit het Windesheims vrouwenklooster Mariëndaal uit Sint-Oedenrode, dat in dat jaar met Soeterbeeck fuseerde.

Met de verhuizing van de bibliotheek naar de begane grond in 1958 werden de oude boeken, als gezegd, in de kasten III, IV en V geplaatst. De signatures, die bestaan uit het kastnummer en een volgnummer van het boek per kast, werden geschreven op rechthoekige etiketten met een blauwe rand, waar mogelijk gecombineerd met het jaar van uitgave (zie afb. 4 en 5). Ze laten opnieuw een betekenisverandering zien. →

Bij deze signatures werden de boeken namelijk zoveel mogelijk geordend op grootte en op type en formaat van de band, met in de middelste kast bijna alle handschriften. De oude bibliotheek is een museale collectie geworden, zo efficiënt mogelijk geordend om een even fraaie als rustige aanblik te bieden, en bovendien centraal opgesteld als het symbolische hart van de bibliotheek en dus als beeld van of herinnering aan de oorsprong en het verleden van het klooster. Met zorg opgesteld, mooi en betekenisvol om naar te kijken, maar niet meer om te gebruiken. Dat zegt het bibliotheekreglement uit 1958 ook uitdrukkelijk: de zusters mochten vrij gebruikmaken van alle boeken, uitgezonderd die in kasten III, IV en V. Daar moesten ze van afblijven.

De bevroren status van de 'oude bibliotheek' blijkt bij een volgende reorganisatie: de kasten III, IV en V behielden hun Romeinse nummers, terwijl de moderne boeken in de kasten links en rechts ervan een nieuwe, volledig van de oude bibliotheek afwijkende signatuur op ronde etikettes kregen. Het zijn dezelfde drie kasten waarvan de boeken als de 'oude bibliotheek' van de zusters in 1997 apart gehouden worden en de kern gaan vormen van de Collectie Soeterbeeck.

Het idee van een erfgoedbibliotheek werd naar de zusters toe levend gehouden door de karmeliet Rudolf van Dijk, hun pastor vanaf 1 oktober 1978. In 2000 schrijft hij, in een opstel over de handschriften uit de oude bibliotheek: "Ingewijden herkennen direct de sporen van een oude boekcultuur, die geworteld is in de Moderne Devotie, het geestelijk klimaat waarin de priorij Soeterbeeck ontstond en waaruit de gemeenschap tot op vandaag leeft." Mede door zijn toedoen was de 'oude bibliotheek' inmiddels object van wetenschappelijk onderzoek geworden, dat zich aanvankelijk vooral op de handschriften richtte, maar tien jaar na het opstel van Van Dijk, toen wij aan onze studie begonnen, zou uitgroeien tot een op de archeologie gebaseerde benadering van de historische bibliotheek van het regularissenklooster Soeterbeeck.

Onder invloed van de denkbeelden van Hodder was ons voornaamste doel om inzicht te krijgen in de betekenissen die de historische bibliotheek voor de zusters had. In dit artikel hebben we voorbeelden gegeven van hoe

Het voormalig klooster Soeterbeeck bij Ravenstein (N.B.) is tegenwoordig een vergader- en conferentiecentrum van de Radboud Universiteit.

de betekenis van de boeken kon veranderen: van persoonlijk bezit tot gemeenschappelijke gebruiksvoorwerpen, en van tekstdragers tot kostbare herinneringen aan het eigen verleden.

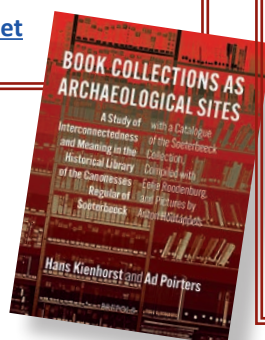
Betekenis is nooit alleen maar gegeven, niet in een tekst, en ook niet in een materieel object als een boek. Ze komt altijd ook gedeeltelijk tot stand in dialoog met degene die haar interpreteert. In een dialoog van de boeken met de zusters, dus, maar ook weer met ons, als onderzoekers. Onze eigen achtergrond en voorkennis zijn sterk medebepalend geweest voor de resultaten die we bereikt hebben. Het boek dat we op 8 februari ten doop hielden, is dan ook slechts de weerslag van onze poging om het verhaal van de historische bibliotheek van Soeterbeeck te lezen. Leest u mee? ¶

Verder lezen?

Book Collections as Archaeological Sites: A Study of Interconnectedness and Meaning in the Historical Library of the Canonesses Regular of Soeterbeeck (Turnhout 2023)

door Hans Kienhorst en Ad Poirters is nu verkrijgbaar via de uitgever Brepols.

www.brepols.net

Beleef het kloosterleven van Soeterbeeck

Op zaterdag 17 en zondag 18 juni organiseert Radboud Ergfoed in samenwerking met de gregoriaanse vrouwenschola Voces Caelestes *24 uur Soeterbeeck*. Gedurende twee dagen kunt u het ritme van het kloosterleven zelf ervaren. Voces Caelestes zingt de getijden uit de oude liedboeken van de zusters van Soeterbeeck. Meerdere keren per etmaal zongen de zusters in de kloosterkapel de getijden volgens een vast ritme. Tijdens het weekend *24 uur Soeterbeeck* volgt vrouwenschola Voces Caelestes dit ritme en zingt ze de getijden van het Augustinus-officie. Bezoekers kunnen ook zelf een gregoriaanse zangworkshop volgen en meedoen aan meditatie. Tijdens verschillende lezingen kunnen ze meer te weten komen over het leven van de zusters, hun kerkvader Augustinus, hun oude boekencollectie en over het klooster.

Er zijn verschillende weekend- en dagarrangementen beschikbaar. Meer informatie over dit bijzondere weekend is te vinden op www.ru.nl/radboudergoed of scan de QR-code.

Zonen zoeken hun vaders

Over de biografie van journalist Albert Welling

Welling (rechts) aan het werk als verslaggever.

KDC

19

In het najaar van 2022 schonk Paul Welling een biografie over zijn vader Albert Welling (1922-1983) aan het KDC, een publicatie in eigen beheer. Hij was met name bekend als de laatste hoofdredacteur van *De Katholieke Illustratie*. Literatuurhistoricus Peter Altena geeft zijn analyse van deze biografie.

Tekst: Peter Altena | **Beeld:** privécollectie Welling

Zonen zoeken hun vaders met een grotere intensiteit na de dood van die vaders. Ook Paul Welling heeft zijn vader gezocht en daarvan getuigenis afgelegd in het boek *Verdronken Talenten, een biografie van de katholieke journalist Albert Welling* (uitgebracht in eigen beheer). In de loop van de tijd is Paul Wellings beeld van zijn vader dan niet gekanteld, maar wel veranderd: zo'n vijftientig jaar na de dood van de vader was er naar het idee van de zoon voldoende afstand om aan de levensbeschrijving te beginnen. Het oordeel over de vader was milder geworden. In 2021 kwam van de biografie de (geheel herziene) vijfde versie uit. Het aantal versies laat zien dat voor de zoon het beeld van de vader niet onmiddellijk voltooid was. De biograaf heeft het boek opgedragen aan 'Onno en Myrna', Alberts kleinkinderen, 'opdat ze hun grootvader kennen'. In die opzet is Paul Welling zeker geslaagd. De biografie geeft overvloedige informatie over het leven van de grootvader en de tijd waarin hij leefde. Van grote betekenis was daarbij het persoonlijk archief van Albert Welling en diens tweede vrouw, in het bijzonder de dagboeken van Rietje Bosman, Alberts eerste vrouw.

Wat deze biografie voor andere lezers interessant maakt, is dat daarin een vooraanstaand katholiek journalist geportretteerd wordt. De jeugdijaren van Albert lijken getekend door de wil vooruit te komen: op school en in de letteren. In 1942 startte hij als leerling-journalist bij de *Utrechtsche Courant* en kort erna werd hij lid van het nationaalsocialistische Verbond van Nederlandsche Journalisten. Verplicht, zo is de indruk. Aan de krant droeg hij stukjes bij over recente films, toneelvoorstellingen en boeken. Hij zag zichzelf als kunstcriticus. Tegen het einde van de oorlog dook Albert onder, uit vrees voor tewerkstelling in Duitsland.

Na de oorlog verruilde hij zijn baan bij de *Utrechtsche Courant* voor eentje bij het *Utrechtsch Katholiek Dagblad*. Daar bleef hij maar kort. In 1946 werd hij redacteur Utrecht van het dagblad *De Tijd*. Albert had de wind mee, zeker toen hij in

1950 de overstap maakte naar de Amsterdamse redactie van *De Tijd*. Hij schipte het zelfs tot chef van de redactie. In 1960 en 1961 deed hij in *De Tijd* verslag van een reis naar Oost-Afrika, om 'een moderne kijk op de missieproblematiek' te geven. Nog geen jaar later reisde hij liefst drie maanden door Midden- en Zuid Amerika.

Volgens Paul Welling bereikte zijn vader in de periode 1967-1973 het hoogtepunt van zijn loopbaan, als hoofdredacteur van *de Katholieke Illustratie*. Misschien Wellings hoogtepunt, maar niet dat van *de Katholieke Illustratie*. Na het jubileumjaar 1966, toen het blad het eeuwfeest vierde, raakte het blad snel in verval. In 1968 zette uitgeverij VNU een flinke punt achter het blad dat zo lang zo beeldbepalend was geweest voor de katholieke emancipatie. Welling mocht zijn loopbaan vervolgen als hoofdredacteur van *Nieuwe Revu*. Het blad was 'minder expliciet katholiek', zo beweerde Welling. Een eufemisme voor 'helemaal niet katholiek'.

De biografie bevat haast onvermijdelijk ook details die de hoofdpersoon minder gunstig, maar misschien wel levensechter tonen. Albert Welling had last van een grote journalistendorst, alleen te bestrijden door veel alcoholhoudende drank. Na lectuur blijft de geïnteresseerde lezer met nogal wat onbeantwoorde vragen zitten. Zo licht de biografie bepaald niet uitputtend in over Albert Wellings geestelijke ontwikkeling in de jaren van ontkerkelijking. Over de schrijfstijl in zijn jonge jaren wordt terloops wel wat gezegd, maar een nauwgezette evaluatie van Welling als journalist is in de biografie niet te vinden. Dat mag van een zoon misschien ook niet gevraagd worden. Hij heeft zijn vader voor diens kleinkinderen gevonden en dat is een hele prestatie. ¶

Verdronken Talenten. Biografie van Albert Welling, journalist (Tiel 2021) door Paul Welling is aan te vragen en te lezen bij het KDC.

Achter gesloten deuren

Over de rol van de Paschalisparochie

KDC

20

Kerk en staat zijn in Nederland gescheiden domeinen, maar geloof en politiek niet. De relatie tussen deze twee terreinen bestaat uit meer aspecten dan een overtuiging richting geeft aan politiek handelen. Mr. Jos van Gennip, oud politicus (KVP, CDA) en voormalig voorzitter van de Vrienden van het KDC, bespreekt in dit artikel de sleutelrol die de Paschalisparochie in Den Haag op spannende momenten in de naoorlogse Nederlandse politiek heeft gespeeld. De parochiekerk was het geestelijk huis van enkele invloedrijke katholieken zoals Jo Cals en Jan de Quay, die bijgestaan werden door de paters franciscanen die deze kerk bedienden. Wat zich achter de coulissen afspeelde, onthult Van Gennip aan de hand van documenten die hij verzamelde voor zijn eigen archief, dat bij het KDC in bewaring ligt.

Tekst: Jos van Gennip

Beeld: Haags Gemeentearchief, Nationaal Archief, collectie KDC

Dat kerkgemeenschappen van belang waren voor politieke besluitvorming is door Lou de Jong, de expert over Nederland in de Tweede Wereldoorlog, uitvoerig beschreven in de lotgevallen van de Nederlands Hervormde Duinzichtkerk in het Benoordenhout. In deze kerk kwamen vooraanstaande protestants-christelijke burgers letterlijk onder de schaduw van de residentie van Seyss-Inquart bijeen om verzets- en hulpacties te

↑ Plein bij achterzijde van de Paschaliskerk en -pastorie aan de Wassenaarstraat, Den Haag, 1975

bespreken en plannen te maken voor het naoorlogse Nederland. Deze vlak voor de Tweede Wereldoorlog in gebruik genomen kerk maakte deel uit van een indrukwekkend protestants-christelijke presentie in Den Haag met het aanpalende Diaconessenziekenhuis en met kerkgangers die al voor de oorlog een grote staat van dienst

hadden. Tot in de eenentwintigste eeuw zouden ook leden van deze gemeente een belangrijke rol spelen. Tot hen behoorden bijvoorbeeld jonkheer Emiel van Lennep (topambtenaar en Minister van Staat), mr. Piet Hein Donner (minister en vice-president van de Raad van State), mr. Rein Jan Hoekstra (topambtenaar en lid van de Raad van State).

in de Nederlandse politiek

| Bron: HGA 881477

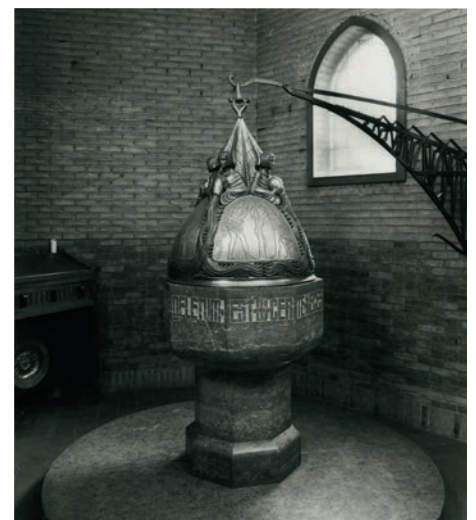
'De kerk stond symbool voor het succes van de toen bijna voltooide katholieke emancipatie'

Een eigentijdse kerk

Ook in katholieke kring was er een kerk die een soortgelijke rol vervulde: de Paschaliskerk met bijbehorende parochie. Deze in 1921 ingewijde kerk van de architect Alexander Kropholler stond symbool voor het succes van de toen bijna voltooide katholieke emancipatie en de snelgroeiende invloed die het katholieke volksdeel in het Nederlandse staatkundige en maatschappelijke bestel innam. Toen ik eind zestiger jaren vanwege het werk van het in deze parochie gevestigde en snelgroeiende Centraal Missie Commissariaat (CMC) en Centrale voor Bemiddeling Medefinanciering Ontwikkelingsprogramma's (Cebemo) de kerk frequenteerde (ik zou in 1970 daar parochiaan worden), werd ik getroffen door de toen nog aanwezige koperen naamplaatjes op de gepachte plaatsen in die kerk. De deftige royale nieuwbouwwoningen benoorden het Nassaukwartier werden dikwijls aangekocht door vooraanstaande katholieke families, zoals Van Voorst tot Voorst en Van Nispen tot Sevenaer, door hogere ambtenaren, door in het grootwinkelbedrijf tot welstand of rijkdom gekomen managers, zoals Lempers (Peek & Cloppenburg), Vroom en Vehmeijer (V&D), en door artsen, advocaten, zoals de Duynstee's en anderen.

Dat moet zondagsochtends een prachtige optocht zijn geweest van die kinderrijke gezinnen die via de Wassenaarseweg of de Neuhuyskade naar de Mis in de Paschaliskerk trokken. Toen ik als jong officier in januari 1964 naar Den Haag kwam, zei een superieur tegen me: 'Luit, de mooiste meiden van Den Haag zijn te zien om 10:00 uur in de Paschaliskerk. Zo mooi gekleed en altijd zo mooi gewassen!' De betrokken kapitein was bij mij niet bekend als

een trouw kerkganger maar deze wel heel bijzondere motivatie haalde hem kennelijk regelmatig over de streep. Het deftige Benoordenhout was een mix van hoge ambtenaren, ondernemers, veel hogere zelfstandige beroepsuitoefenaren, teruggekeerden uit Nederlands-Indië en ook veel lokale middenstanders. Onder die laatste groep waren traditioneel ook veel katholieken. De relatieve welvaart onder de katholieken vond zijn neerslag in die koperen plaatjes in de kerkbanken en een bijzonder rijk gedecoreerd interieur, naast het sobere exterieur. Met een prachtige altaarpartij waar niets op marmer of koper bespaard was. Het atelier van de gebroeders Brom in Utrecht moet er een wel zeer royale opdracht aan hebben overgehouden.

Doopvont ontworpen door Edelsmidse Brom in de Paschaliskerk. 1988 | Bron: HGA 80848

Een communietafel, een kruisweg, zijaltaren: dit was het nieuwe, geëmancipeerde katholieke Nederland. Een bevolkingsgroep ook en een kerkleiding die niet meer hunkerde naar de middeleeuwen in een omarming van de neogotiek, maar die met een eigentijdse stijl als het ware trots en bewust naar de toekomst keek. →

Pater J.G. Stokman OFM 1956.

De inzet van Pater Stokman op behoud én vernieuwing

De bediening van de kerk werd opgedragen aan de op zich ook niet onbemiddelde paters franciscanen. Zij kregen een buitengewoon royale pastorie ter beschikking. De paters franciscanen zijn in het naoorlogse katholieke Nederland een belangrijke rol in het maatschappelijk en politieke leven gaan spelen. In tegenstelling tot bijvoorbeeld de verwante orde van de kapucijnen telden de franciscanen vele leden die hun wortels in de Randstad hadden en van goede komaf waren. Velen werden leraar op de eigen middelbare scholen, rector van ziekenhuizen en zorginstellingen of vervulden andere maatschappelijke functies.

Een bijzonder geval was dr. mag. Jacobus Gerardus Stokman. In de oorlog was hij lid geworden van het College van Vertrouwensmannen onder leiding van Willem Drees, maar nog belangrijker was zijn nauwe band met het Hoge Militaire Gezag, dat naast de geallieerde troepen verantwoordelijk was voor het bestuur van de bevrijde gebieden in ons land in de periode september 1944 tot mei 1945. In die functie kon hij beschikken over een militaire jeep met chauffeur. Die faciliteit zou in de acht maanden van overgang in Nederland een cruciale rol spelen. In de gijzelaarskampen van Sint-Michielsgestel en Haaren was met de Nederlandse Volksbeweging (NVB) onder leiding van dr. Schermerhorn een beweging op gang gekomen die wilde breken met het vooroorlogse verzuilde systeem en dus ook met de Rooms-Katholieke Staatspartij (RKSP). Gezaghebbende katholieken als Jan de Quay, intussen minister in de eerste – teruggekeerde – Nederlandse regering, voelden wel

voor die gedachte van een nieuwe eenheid en een nieuwe benadering van de nationale problematiek. Ook de verzetsbladen steunden in belangrijke mate deze vernieuwing. Velen, ook binnen het episcopaat, aarzelden. Maar niet bijvoorbeeld de bisschop van Den Bosch Mgr. Mutsaerts en andere geestelijken. Zij wilden de oude RKSP terug in een nieuwe gedaante en in ieder geval de politieke en maatschappelijke eenheid van de katholieken bewaren. Die zou nodig zijn om de emancipatie te voltooien maar ook om een dam te vormen tegen het vooral ‘Hollandse’ zedenbederf en de ontkerstening van ons land. En dan was er natuurlijk nog de angst voor de toen snel aan invloed winnende communisten.

In deze situatie kon de franciscaanse pater Stokman stad en land afreizen met zijn verhaal dat de eenheid van het katholieke volksdeel veel belangrijker was dan de prachtige verlokking van samenwerking over de religieuze en vroegere politieke kloven heen. En Stokman won dit debat, zij het met een duidelijk gemoderniseerde katholieke politiek. De nieuwe Katholieke Volkspartij (KVP) mocht als opvolgster van de RKSP geen kerkelijke binding hebben maar was autonoom en alleen verantwoording verschuldigd aan haar leden. En zij was net als zusterpartijen in bijvoorbeeld Italië, Frankrijk en later Duitsland, duidelijk geïnspireerd door het katholieke sociale denken waarin de waarde van arbeid en de waardigheid van de arbeider voorop stonden alsmede een aantal andere sociale programmapunten die in de termen van vandaag die partij duidelijk

in een centrumlinkse hoek plaatste. Pater Stokman werd de belangrijkste adviseur van de nieuwe politieke leider van de katholieken, prof. dr. Carl Romme, en zou zijn invloedrijke positie kunnen handhaven tot in de zestiger jaren. In zijn voetspoor trad een andere franciscaan naar voren, prof. dr. Leo Beaufort, in de politieke wandelingen en in de coulissen van de Verenigde Naties ‘Le Père’ genoemd. Als hoogleraar Volkenrecht was hij de aangewezen man om samen met dr. Marga Klompé de katholieken te vertegenwoordigen, niet alleen in het Nederlands parlement maar ook in de delegaties naar de VN. Ook weer als adviseur van Romme maar zeker in New York stond hij in hoog aanzien en was hij in die tijd al ook gesprekspartner van de Russische ambassadeur.

De pastorie als veilige haven voor politiek overleg

Vanwege hun beroepsverplichtingen kwamen beide paters zeer frequent in Den Haag alwaar zij geestverwanten en medebroeders ontmoetten op de pastorie van de Paschalispargochie. Wat daar aan politieke problemen de revue heeft gepasseerd weten we niet maar we weten wel dat dankzij die vertrouwde pastorie tijdens de kabinetsformatie van 1959 een cruciale rol kon vervullen. Die formatie onder leiding van Jan de Quay verliep zeer moeizaam. In de achterban van de KVP die langzamerhand van centrumlinks naar het midden was verschoven, bestond in meerderheid het gevoel dat het afgelopen moest zijn met de Rooms-Rode coalitie en dat het tijd werd voor een opening naar rechts. Maar bij een belangrijke minderheid in de Kamerfractie, die sterke banden had met de katholieke vakbeweging,

Kabinetsformatie 1959, v.l.n.r.: Toxopeus, Klompé, Van Aartsen, Cals, Zijlstra, De Quay, Van Rooij, Korthals, Marijnen en De Pous | Bron: Nationaal Archief / Anefo | Foto: Harry Pot

leefde juist een sterk verlangen naar voortzetting van deze samenwerking die voor de wederopbouw van het land zo vruchtbaar gebleken was.

Tot dan toe waren de kabinetsformaties in ons land redelijk gezapig verlopen, meestal achter de gesloten deuren van het Paleis of de werkkamer van de vicevoorzitter van de Raad van State, dr. Louis Beel. Het veranderde politieke klimaat tezamen met een veel alertere en minder 'gezagsgetrouwe' pers veroorzaakte turbulenties die op het Binnenhof en daaromheen ongekend waren. Zeker voor Jan de Quay die voor de moeilijke opdracht stond om de eenheid van de Partij te combineren met een opening naar rechts. Zou er dan niets meer in vertrouwelijkheid afgetast kunnen worden, besproken en onderhandeld? De Quay was ten einde raad. Maar pater Stokman bood raad. Niet het Binnenhof, niet één van de departementen maar die hem bekende pastorie aan de Neuhuyskade zou zo'n schuilplaats kunnen zijn waar de journalisten niets anders zouden vermoeden dan dat de vrome Jan de Quay er een gebed ging doen! In plaats daarvan werd de pastorie een va-et-viens van de onderhandelaars van de VVD, de ARP, de CHU en uiteraard de KVP.

Wat elders niet gelukt was, lukte onder de schaduw van de kerktoeren daar wel: er kwam een historisch akkoord dat het eerste centrumrechtse kabinet na de oorlog mogelijk maakte. Een kabinet dat bijzonder succesvol en populair was. De beloning kwam in de zomer van 1963 toen de KVP alleen al 50 zetels verkreeg! Helaas zou die enorme verkiezingswinst die in de opvatting van De Quay naar het premierschap van Jelle Zijlstra had moeten leiden, nooit verzilverd worden. De *hubris* sloeg toe in de eigen geledingen en tegen alle adviezen in werd dr. Wim de Kort benoemd tot informateur. 'Dikkertje, dikkertje, ik sta paf', zou dr. Anne Vondeling schrijven over de ene miskleun na de andere die deze Ulvenhoutenaar beging. Hij kon absoluut geen leiding geven aan het ingewikkelde inhoudelijke en personeelsmatige proces van een regeringsformatie. Typierend voor dr. De Kort was dat hij weigerde voor de periode van de formatie een hotel te nemen in Den Haag, wat ook voor iemand als De Quay gebruikelijk was. Iedere dag liet hij zich van Ulvenhout naar Den Haag rijden met een bordje

Uitvaart oud-premier Cals in de Paschaliskerk. Op de 1^e rij zitten v.l.n.r. prins Claus, de Japanse ambassadeur, Biesheuvel, Nelissen, Schmelzer en hun echtgenotes | Foto: Stokvis / HGA

op zijn auto geplakt 'informateur', zodat hij dacht gemakkelijker de files te kunnen ontwijken!

Zijn falend leiderschap werd vertaald in eerst het kabinet-Marijnen, dan dat van Cals en dan weer dat van Jan de Quay-Zijlstra. Mijn moeder kende de moeder van De Kort-goed, een wijze Brabantse boerenvrouw, met wie zij in het hoofdbestuur van de Noord-Brabantse Boerinnenbond zat. In de weken na de eclatante verkiezingsoverwinning was de algemene verwachting in de publiciteit dat Wim de Kort de volgende Nederlandse premier zou zijn. Mijn moeder feliciteerde mevrouw De Kort al met dat succes en voorspelde, dat haar zoon de toekomstige premier zou zijn. Waarop moeder De Kort antwoordde: 'nè, da kan onze Willem nie'.

Begin jaren zestig was ook de politieke rol, althans de parlementaire, van de paters franciscanen uitgedoofd en daarmee was voor de pastorie ook geen herhaling weggelegd als tijdelijk brandpunt van de vaderlandse politieke ontwikkelingen. De Franciscanen zouden overigens in de jaren daarna een prominente rol gaan spelen in Pax Christi en de vredesbeweging. En met de boodschap van het Vaticaans Concilie bewogen zij mee in de progressieve wending van zoveel kerkbedienaren. Met dezelfde felheid waarmee pater Stokman de eenheid van de katholieken verdedigde had, bepleitte hij en anderen nu de noodzaak van een linkse samenwerking. Ze hadden daarbij wel hun habijt uitgedaan en vervangen door exquise herenkostuums. Dit in tegenstelling met andere demonstrerende religieuzen, die buitengewoon sjofel gekleed waren.

Toen ik enkele franciscanen later tijdens een op mij gerichte aanval eens bevroeg op die dure kleding was de verontschuldiging dat dit nog de maatkostuums waren van hun overleden confraters Stokman en Beaufort en die moesten toch ook gebruikt worden!

Uitvaart Cals als symbolisch slotakkoord

Deze episode laat zien dat kerken, als gebouw en gemeenschap, op spannende momenten in de politieke geschiedenis een veilige omgeving boden om tegenstellingen te overbruggen en nieuwe richtingen in te slaan. Nader onderzoek vanuit het perspectief van de godshuizen zou mogelijk nog meer verrassend reliëf aan kunnen brengen in de politieke geschiedenis van Nederland.

Nog één keer zou de Paschalisparchie middelpunt zijn van de Nederlandse politiek, niet de pastorie, maar de kerk, en wel in januari 1972 bij de begrafenis van oud-premier Jo Cals. In verschillende publicaties is die indrukwekkende uitvaartdienst van de zo jong overleden ex-premier beschreven. De toenmalige politieke leider drs. Norbert Schmelzer moest toen een pijnlijk incident incasseren. Bij het verlaten van de kerk siste één van de kerkgangers hem toe: 'de dolkstoot'. Niet meer en niet minder. Velen hadden het gehoord en het verwoordde precies het gevoel van een belangrijk gedeelte van het Nederlandse volk én van de eigen achterban toen het vernam dat de eigen KVP-fractie zijn premier in de nacht van Schmelzer (13-14 oktober 1966) ten val had gebracht door de begroting niet onvoorwaardelijk te accepteren. Dat trauma zou de definitieve ondergang van de KVP inluiden en mogelijk van een politiek die gegrondvest was op christelijk-sociale uitgangspunten. 🕯

*'Een ei is geen ei, Twee ei is een half ei,
Drie ei is een paaschei'*

Brabantse Bedelfeesten

Op 19 april jl. organiseerden de Brabant-Collectie (onderdeel van Tilburg University) en het Verbond Volkscultuur in de Lage Landen een symposium over de bedelfeesten van Noord-Brabant. Naast het bekende Sint-Maarten (11 november) en Driekoningen (6 januari) was hierbij ook aandacht voor lokale gebruiken rondom bijvoorbeeld Pasen ('eieren halen' of 'klepperen') en Pinksteren ('de pinksterblom'). Emy Thorissen, kunsthistorica en conservator Oude en Bijzondere Collecties van de Brabant-Collectie, geeft voor de lezers van *Impressie* een jaaroverzicht van deze katholieke tradities.

Tekst: Emy Thorissen | **Beeld:** Brabant-Collectie, West-Brabants Archief en collectie KDC.

Foto boven: Een Brabantse paastraditie. Kinderen gaan langs boerderijen en woningen om eieren op te halen, Helvoirt, 8 april 1936.
Foto: R.K. Foto-Persbureau 'Het Zuiden', 's-Hertogenbosch | **Bron:** Brabant-Collectie, Tilburg University

Eeuwenlang waren bedelfeesten belangrijke gebeurtenissen en vooral feesten voor de armen. Arme mensen mochten bedelen voor voedsel en brandstof om de winter door te komen. Later namen juist kinderen 'het bedelen' over en gingen zingend langs de huizen. Bijzonder is dat veel van deze vieringen nog steeds bestaan in Noord-Brabant. Tijdens Oud en Nieuw en Driekoningen bijvoorbeeld trekken kinderen verkleed langs de deuren en zingen ze liedjes in ruil voor lekkernijen en/of kleingeld. Elke streek kent zijn eigen gebruiken.

Bedelfeesten zijn kalenderfeesten die te maken hebben met de wisseling van de seizoenen. Deze, meestal kerkelijke, feesten keren jaarlijks op een vaste dag terug: Onnozele Kinderendag (28 december); rond Oud en Nieuw (31 december – 1 januari); Driekoningen (6 februari); Vastenavond; rond Pasen; Pinksteren; Halloween (31 oktober); Sint-Maarten (11 november).

Palmpasenopectocht van R.K. Huishoudschool Sancta Maria Goretti in Den Haag, 1946 | Bron: KDC

Voorjaarsbedelfeesten: van Pasen tot Pinksteren

Pasen: eieren bedelen

Pasen is een lentefeest, de terugkeer van het groen. Van de zeventiende tot midden negentiende eeuw gingen kinderen in kleine groepjes met de palmpaasstok - symbool voor de levensboom - uit eigen beweging langs de deuren om te bedelen. In plaats van het spontane zingen, organiseren onder andere scholen en priesters in de jaren twintig en dertig van de afgelopen eeuw palmpaasoptochten (zie afb. hier boven), tegenwoordig nog steeds een veel voorkomend plaatselijk gebruik. Ook worden voor het goede doel eieren opgehaald. Eieren bedelen wordt ook wel het eier-gadderen genoemd (zie hier links afb. p. 24)

In de dorpen Haaren, Helvoirt en Cromvoirt gingen jongens met fraai versierde stokken op woensdag in de Goede Week bij de inwoners langs de deur om paaseieren in te zamelen. Ook droegen ze een grote eiermand met zich mee. Naast eieren werd er soms ook geld gegeven. Het kind dat het geldzakje beheerde, werd Judas genoemd. Na de rondgang keerden de kinderen terug naar school, waar de buit door de leraar eerlijk werd verdeeld.

Klepperen

Luyksgestel kent een iets ander gebruik om Pasen aan te kondigen. In de Goede Week trekken groepjes jongens met houten kleppers vroeg in de ochtend door de straten van Luyksgestel. Luid klepperend en zingend gaan ze van deur tot deur voor hun beloning: eieren of geld. Het klepperen is een plaatselijke traditie die al generaties lang in stand in stand wordt gehouden.

Pinksterblom zingen

In Luyksgestel is er nog een plaatselijke traditie en wel rond Pinksteren, uitsluitend voor meisjes. Van oudsher werd het feest van Pinksteren ook Bloempasen genoemd. De vrijdag voor Pinksteren werden bloemen voor een grote krans geplukt. Het vlechten

van boterbloemen en pinksterbloemen gebeurt nu nog in sommige plaatsen. De Pinksterblom wordt gekozen: een meisje tussen 8 en 12 jaar. De Pinksterblom gaat versierd met een bloemenkrans op het hoofd samen met 'Judas' (die zelf de vorige Pinksterblom was) en leeftijdsgenootjes langs de deuren om geld op te halen. Het geld wordt gebruikt om het feest te financieren. Voor elk huis wordt een kring gemaakt. Alle meisjes zingen het liedje van de Pinksterblom en strooien vervolgens bloemblaadjes bij de voordeur. →

*'Daar komt de mooie pinksterblom.
Vanwaar komt zij ge gangen ...
Draai 'ns om, die mooie Pinksterblom,
We komen 't volgend jaar weerom.'*

Onderzoek

De Brabant-Collectie en het Verbond Volkscultuur in de Lage Landen hebben een grensoverschrijdend onderzoek naar bedelfeesten uitgevoerd in Nederland en Vlaanderen. Met behulp van een online vragenlijst zijn de gebruiken van bedelfeesten in kaart gebracht. Ook is er gevraagd naar de hedendaagse betekenis van deze feesten en de aanpassingen aan onze huidige tijd. De resultaten van dit onderzoek zijn dit voorjaar gepresenteerd tijdens het symposium in Tilburg.

Herfstbedelfeesten

Halloween

Op 31 oktober, voorafgaande aan de katholieke feestdagen Allerheiligen en Allerzielen, wordt Halloween gevierd. Vermoedelijk is het van oorsprong een Keltisch feest met Romeinse invloeden. Het wordt in de Angelsaksische landen en vooral in de Verenigde Staten heel uitbundig gevierd. In de jaren tachtig werd het ook in Nederland geïntroduceerd. In het donker gaan kinderen en volwassen geschminkt en verkleed met lampionnen langs de versierde huizen in de buurt. Uitgeholde pompoenen met lichtjes erin staan in de voortuin en bij de deur. Ze bellen aan of kloppen op de deur en roepen vervolgens 'trick or treat!' De bewoners geven de kinderen dan vaak snoepgoed. Inmiddels is Halloween meer een griezelfeest geworden. In Oirschot worden tochten en een groots Halloweenfeest op de markt gehouden. Tijdens de coronapandemie kon Halloween niet doorgaan. In Tilburg ontstond het idee voor een alternatieve berenjacht (d.w.z. een speurtocht naar knuffelberen, red.) voor de kinderen in de wijk, maar nu met een griezelthema. Soms hebben de bewoners de snoepjes buiten op een houten bank gezet.

Sint-Maarten

Van oorsprong is Sint-Maarten zowel een religieus als een Germaans feest. Op 11 november moest de oogst binnen zijn en het vee op stal staan. Ter ere hiervan werden ganzen geslacht en grote vuren gemaakt. In Noord-Brabant wordt Sint-Maarten nog maar op beperkte schaal gevierd, met name in plaatsen waar zich ook een Martinuskerk bevindt, zoals in Etten-Leur, Luyksgestel en Eindhoven. Tradities zijn het van deur tot deur gaan oftewel bedelzingen, de lampionnoptocht en het aansteken van Sint-Maartenvuur, onder andere georganiseerd door de Sint-Martinusgilden in Waalre en Dommelen. Op de naamdag van heilige Martinus van Tours gaan kinderen met lampionnen langs de huizen en zingen liedjes. Het wijsje van het liedje 'Sint Maarten, Sint Maarten, de koeien hebben staarten ...' doet sterk denken aan de melodie van 'Twee emmertjes water halen' of 'Sinterklaaskapoentje'.

*'Sint Maarten, Sint Maarten,
de koeien hebben staarten...'*

Tijdens de lampionnoptocht met Sint-Maarten (met o.a. suiker- en voederbieten) in Etten-Leur wordt de laatste hand gelegd aan een lampion, 1981
Foto: Thom van Amsterdam | Bron: West-Brabants Archief

Immaterieel Erfgoed

Om ervoor te zorgen dat plaatselijke bedelfeesten voortbestaan, moeten de achterliggende verhalen door scholen, ouders en grootouders verteld blijven worden. Samen met regionale, nationale en internationale instellingen wordt er werk van gemaakt om deze eeuwenoude traditie van bedelfeesten levend te houden. Sinds 2012 staat het Driekoningenzingen in Midden-Brabant op de Nationale Inventaris Immaterieel Cultureel Erfgoed van UNESCO.

← Prentbriefkaart.
De kinderen Berkers
bij de deur tijdens
Onnozele Kinderendag
in Asten, ca. 1917
Foto: Janus Berkers
Bron: Brabant-Collectie

Rommelpotwedstrijd als onderdeel van het carnaval in Sint-Michielsgestel,
27 februari 1968 | Foto: Frans Kuit | Bron: Brabant-Collectie

Winterbedelfeesten

Onnozele Kinderendag

Net zoals Sint-Maarten en Driekoningen is Onnozele Kinderendag een kinderfeest. Op 28 december wordt de Kindermoord van Bethlehem herdacht en mocht de jeugd, als volwassenen gekleed, de 'baas' in huis zijn. Zij bepaalden wat er gegeten werd en ook de leraar was in dienst van de kinderen. Van dit bedelfeest in Midden-Brabant is bekend dat de kinderen verkleed als vader of moeder, zingend van deur tot deur trokken met onder andere het liedje 'Koosje, Koosje' om geld en zoetigheden op te halen. Daarnaast werden er ook Nieuwjaars- en Driekoningenliedjes gezongen.

De viering hiervan is in de vergetelheid geraakt. Alleen in Valkenswaard is deze, ietwat aangepaste, traditie nog springlevend. Sinds 1988 strooien de jarigen op 28 december vanaf de toren van de Sint-Nicolaaskerk snoepgoed voor de kinderen. Met paraplu en/of valhelm ter bescherming vangen de kinderen het snoep op. Enkele houden zelfs de paraplu of helm omgekeerd om zoveel mogelijk buit te maken.

Nieuwjaarszingen

Zowel in Budel als in Soerendonk is het Nieuwjaarszingen een eeuwenoude en nog levende traditie. In Soerendonk gaan groepjes kinderen zingend in het eigen Zurriks dialect langs de deuren. Vooral kleingeld en wat lekkers worden gegeven. Dorpsraad Zurrik probeert met de scholen de traditie levend te houden. Aanbellen is niet nodig, want de

Soerendonkers weten dat de kinderen komen. Met het uithangen van de Zurrikse vlag of met posters achter de raam in coronatijd geven ze aan dat ze thuis zijn: "Wi-j zien toes! Zingen mèr!"

Driekoningen

Driekoningen wordt op 6 januari gevierd. Volgens de Bijbel brachten drie koningen of wijzen een bezoek aan het kindje Jezus. Door de ster te volgen, kwamen ze terecht in een stal in Bethlehem. De vroegste sporen van het bedelzingen dateren uit de 15e eeuw en vooral in de 17e eeuw werd het zogenaamde 'Sterzingen' - met een draaiende ster op een stok - populair.

Kinderen op pad verkleed als vier koningen met ster, lampion en trommel in Etten-Leur, 1989 | Foto: Ben Steffen | Bron: West-Brabants Archief.

Pas later groeide Driekoningen uit tot een kinderfeest. Uitgedoste kinderen in groepjes van drie, gehuld in koningsmantels van oude tafelkleden, lakens of gordijnen, trekken langs de huizen. Op hun hoofd een zelfgemaakte kroon of tulband en een lampion of ster in de hand. Ze zingen een kort liedje en krijgen in ruil snoepgoed of geld, vroeger bestemd voor de missie en nu voor een goed doel.

Vanaf 1930 worden ook Driekoningentochten georganiseerd. Deze worden nog altijd, in aangepaste vorm, in 's-Hertogenbosch en Tilburg gehouden. Het Driekoningenzingen is in delen van Noord-Brabant nog een levende traditie. Zo organiseert de werkgroep van Heemkundekring Tilborch jaarlijks een wedstrijd Driekoningenzingen. Daarbij beoordeelt een jury de kinderen op zang, kleding en originaliteit. Er zijn allerlei prijzen te winnen, chocomel en eierkoeken worden uitgedeeld. Wie een gouden boontje in de eierkoek vindt, mag zich voor één dag uitroepen tot koning en krijgt een extra prijs.

Vastenavond

Vastenavond is de laatste avond van carnaval en kondigt het begin van de vastentijd voor Pasen aan. Vanwege de feestvreugde en het vele eten en drinken werd het ook wel vette dinsdag genoemd. Vanaf de middeleeuwen was het gebruikelijk onder de jongeren om met Vastenavond verkleed langs de boerderijen te trekken. In de Brabantse dorpen werd er gebedeld voor wat kleingeld, eieren en spek. De opbrengst werd dikwijls 's avonds in de herberg verbrast, hetgeen leidde tot ongeregelde heden. De autoriteiten legden als gevolg hiervan verbodsbepalingen en beperkingen op. Alleen langs de deuren gaan met de rommelpot bleef als kinderfeest bestaan. Vaak werden de liedjes begeleid op dit muziekinstrument, ook wel foekepot genoemd: een pot bespannen met een varkensblaas. In het midden hiervan stak een riet of stokje. Als het in beweging werd gebracht, begon de blaas te trillen en kwam er geluid vrij. Niet alleen op Vastenavond werd de rommelpot als begeleidingsinstrument bij de zang gebruikt, maar ook tijdens het zingen van Nieuwjaars- en Driekoningenliederen. ¶

Deze bijdrage is een bewerking op een artikel dat eerder verschenen is in Brabeau.

Kind van Maria en Mao.

Het verhaal van

KDC

28

In 2012 verscheen van de hand van Jos Palm het boek *Moederkerk*. Nu in 2023 verschijnt een vervolg: *Kind van Maria en Mao. Het verhaal van een generatie*. Jos Palm, geboren in Zeddam (1956), was in zijn jonge jaren lid van de maoïstische Socialistische Partij (SP), in Doetinchem en Doesburg, met enkele geestverwanten oprichter van het *Historisch Nieuwsblad* en bijna vijftientig jaar de stem van het VPRO-radioprogramma *OVT (Onvoltooid Verleden Tijd)*. In het eerste boek schetste hij het leven van een vroom katholiek middenstandsgezin in de Liemers, dat getroffen wordt door het Aggiornamento, de door paus Johannes XXIII in gang gezette vernieuwingsbeweging in de katholieke kerk. De ouders buigen af naar een zeer conservatief catholicisme rond pater Kotte. Het tweede, recente boek gaat het over de lotgevallen van de zes kinderen uit dit gezin. Zij verlieten de kerk en bij enkelen speelde keuze voor de Socialistische Partij (SP) een belangrijke rol. Zo ook bij Jos Palm. Waarom gingen velen van deze katholieke jonge generatie, waartoe Jos Palm ook behoorde, naar een maoïstische beweging? Hoe is dat verbonden met hun katholieke herkomst? Vervangt het seculiere dogma van de SP het oude katholieke dogma? Of vonden zij een nieuwe geborgenheid in 'een verweesde tijd'? In deze bijdrage bevaart historicus Theo Salemink de auteur van *Kind van Maria en Mao. Het verhaal van een generatie*.

Tekst: Theo Salemink | **Beeld:** privécollectie Palm, collectie KDC.

Foto rechts: Een (onbekende) student van de Katholieke Universiteit Nijmegen op zijn studentenkamer. Aan de muur hangt een protestvlag (met anarchie-symbool) en een kruisbeeld naast elkaar. Begin jaren 1980 | **Bron:** collectie KDC / KUN.

*'We hadden géén reëel idee van Mao.
Hij was een symbool van verzet
tegen de burgerlijke cultuur,
een soort rode rockster'*

een generatie

Een interview met Jos Palm

De omslag van het boek is iconisch. Het is een foto van een jongen met lang haar, die een revolutionair boek leest. Het decor is dat van een jongenskamer begin jaren zeventig. Achter hem op de muur een grote poster van Karl Marx. Daarnaast een stripverhaal van Charlie Brown. Iets meer naar rechts een plaat over de Culturele Revolutie in China. Onzichtbaar voor de huidige bekijker van de omslag, hing op de andere wand, aldus Jos Palm, een poster van Frank Zappa, muzikheld van een nieuwe generatie. De jongen met een boek op schoot is Jos Palm. De titel is niet meer te lezen. *In a nutshell* de kosmos van een aspirant-maoïst. Deze foto maakt zichtbaar welke radicale omwenteling er plaatsgevonden heeft: van een vroom katholicisme naar een revolutionair maoïsme.

De katholieke 'vesting'

Jos Palm werd geboren in 1956, in het kleine dorp Zeddum aan de voet van de heuvels van Montferland. Het dorp hoort tot de regio De Liemers, 'wat ik hier in Amsterdam maar schaar onder de Achterhoek, anders wordt het teveel om uit te leggen', schrijft hij in de mail. Zijn vader komt uit Groessen en zijn moeder uit Arnhem. Ze hebben in Zeddum een zaak in radio's en later ook kleuren-tv's, maar ook in broodroosters, mixers, koffiemolens, wasmachines en centrifuges. Jos Palm was de jongste van zes kinderen. Het gezin was een 'minikosmos van het Roomse leven' na de oorlog, schrijft hij. En daarachter verschijnt een streekgebonden katholicisme van bijzondere snit. Groessen, waar zijn vader geboren werd, behoorde tot 1816 tot Pruisen, voordien het Kleefse Hertogdom. Dit gebied is nooit deel van de calvinistische Republiek geweest en de katholieken behielden er altijd de vrijheid hun

Jos Palm op zijn kamer. Begin jaren 1970.

geloof te beleven, het missiewerk van de Hollandsche Zending was hier niet nodig. Zeddum hoorde bij het Graafschap Bergh dat vanaf de Tachtigjarige Oorlog wel tot de Republiek behoorde, een calvinistisch regime kreeg, maar voor de overgrote meerderheid katholiek bleef, al was voor hen de vrije uitoefening van het geloof verboden. En in de negentiende eeuw kwam daar het triomfantelijke katholicisme van het Katholieke Herstel overheen, met name na de terugkomst van de bisschoppen in 1853. In de twintigste eeuw was er het Rijke Roomse leven met haar netwerk van organisaties en culturen. Maar dit katholicisme waarin Jos Palm geboren is was wel gesneden op de maat van het platteland, in een 'buitengebied' van Nederland: Zeddum, en later de school in Doetinchem en SP-activisme in Doesburg. Hij groeide op als een 'rooms modelkind', dat het gevoel van het oude katholicisme in zich opzoog. De katholieken waren eeuwenlang tweederangsburgers geweest, schrijft hij. Ze waren zich naar hun achterstelling gaan gedragen, ze verschansten zich als het ware 'in hun eigen vesting', een soort 'toevluchtsoord'. →

Jos Palm doet mee aan een studentenprotest. Midden jaren 1970.

'Ons gezin was zo'n toevluchtsoord, zo'n burcht in het klein, met mijn vader in de rol van bewaker en moeder in de rol van gids. Toegewijd gelovig aan het eigen gezin hielpen ze toch de buitenwereld te ontginnen'. (*Kind van Maria en Mao*, p. 61)

Maar deze katholieke kosmos was ook een 'totalitair instituut', zegt hij tijdens een gesprek op 21 maart 2023 in de het restaurant 1e klas binnen het oude nog door Pierre Cuypers gebouwde Centraal Station van Amsterdam. Een uitbundige architectuur van het *fin de siècle* is nog altijd levendig zichtbaar. Een 'totalitaire wereld', zegt hij. De katholieken waren opgenomen in een wereld van macht en ordening. Met een grote rol voor de clerus, tegelijk cipier en hofnar van het instituut, met rituelen als vormen van 'macht', en tegelijk ook een 'vrijwillige onderwerping' van de gelovigen. 'Ik heb dit beeld vooral blootgelegd', zegt hij, 'in het boek *Moederkerk* en vraag me af: wat heeft deze kerk de katholieke mensen en vooral de vrouwen, zoals mijn moeder, aangedaan?'

Verweesde generatie

En dan breken de veranderingen van de jaren zestig en zeventig dit toevluchtsoord open. Veranderingen in kerk en maatschappij, ook in Zeddam. Razendsnel. Jos Palm somt elementen van verandering op. De intelligentsia en de clerus begonnen al in de jaren vijftig te veranderen, half in het oude, half in het nieuwe. Zij zoeken nieuwe ruimte. Ook slijtage bij veel gelovigen met betrekking tot de leefregels van

de kerk. Sterke veranderingen in de samenleving, die via de media ook in een dorp binnendringen, zeker ook bij een middenstander die radio's en tv's verkoopt. Het gevolg? De oude geborgenheid wordt gebroken, de jonge generatie, inclusief ook hij zelf, raakte ontheemd, verweesd, zo zegt hij. Jos Palm meent ook dat de klerikale elite van toen, bijvoorbeeld Walter Goddijn, met hun veranderingen 'van bovenaf' de gewone katholieken op het platte vlak in de steek gelaten hebben. Misschien zelfs een 'verraad der clercken'?

'Dit katholieke toevluchtsoord was óók een totalitair instituut'

We komen te spreken over het boek van Pim Fortuyn *De verweesde samenleving* (1995). Hij heeft het niet gelezen. Het boek van Fortuyn gaat over een andere tijd, maar de metafoor van 'verweesd' weerspiegelt ook de ervaring van de generatie van Jos Palm in de jaren zeventig. Een generatie die plotseling in de stroomversnelling van de tijd geworpen is, in de 'tumult van de tijd' (Julian Barnes), de geborgenheid verliest en op zoek gaat naar een nieuwe geborgenheid. In het geval van Jos Palm de geborgenheid van een maoïstische beweging, de SP. Hij verandert, zoals de mooie titel van zijn boek luidt, van een kind van Maria in een kind van Mao. 'Maar waarom in godsnaam Mao', vraag ik

hem. 'Wat heeft Mao te maken met een jongen in Zeddam, die op school gaat in Doetinchem? Wisten jullie iets van de reële geschiedenis van Mao in China, van de Culturele Revolutie, van de grote aantallen slachtoffers, van de wreedheid van de 'zuiveringen' daar?' – 'Neen, natuurlijk niet. Ook vooraanstaande publicisten als W.F. Wertheim of Hans Achterhuis wisten daar niet veel van. Ons ging het niet om de reële Mao, maar om Mao als een symbool van verzet tegen de burgerlijke cultuur. Voor ons was Mao een soort rode rockster, hij was *salonfähig*, een soort evenbeeld van Frank Zappa. En dat Mao een uniform droeg namen we niet eens waar. We zagen dat niet als een probleem. Voor ons was hij een icoon van verzet, maar wel een verzet dat macht had. Voor ons was Mao geen dromer als Che Quevara, maar een revolutionair met macht en daadwerkelijk gezag.' Ik leg hem de vraag voor of het nog van invloed was dat de Mao-revolutie vooral op het platteland begon en door boeren gedragen werd? Of dat een zekere affiniteit suggereerde met de leefwereld van het platteland in Zeddam en Doetinchem? 'Dat is niet het geval', antwoordt hij. 'Voor ons in de SP ging het om de 'arbeiders', niet om de boeren zoals nu bij Caroline van de Plas. En tegelijk is het zo dat in die begintijd van de 300 SP-ers er zeker 260 uit een dorp kwamen', vervolgt hij. 'En toch werd de SP geen boerenverzet of plattelandsrevolutie, zoals bij de BBB van Caroline van der Plas.'

Jos Palm werd na verloop van tijd actief binnen de SP afdeling Doesburg. Jarenlang. Acties in de buurten, langs de deur met de *Tribune*. Verzet tegen plannen van de gemeente. Hij leeft van de bijstand, zoals vele radicale jongeren met een ideaal toentertijd. Langharig, alternatief gekleed, 'werkschuw' zoals dat toen heette. En toch zou het zo kunnen zijn, zo ontdekken we in het gesprek, dat ook deze jongens en meisjes op het platteland en in een stadje als Doesburg, ondanks hun rare fratsen, nog steeds herkend werden als 'een van ons': het is onze Jos uit Zeddam. En dat er misschien ook nog in deze katholieke gebieden een zekere herkenning was van en respect voor de tomeloze inzet voor het goede doel van deze jongens en meisjes, voor de overdaad aan 'barmhartige energie' die zij opbrengen, zegt Jos Palm, al is die energie gericht op een ander doel dan

in het oude katholicisme. Herkend als een seculiere vorm van zich opofferen, van ascese, van 'goed doen' voor mensen.

'De barmhartigheid deed denken aan het oude katholicisme'

'In je nieuwe boek schrijf je', zeg ik tegen hem, 'dat het in je eerste boek *Moederkerk* ging om de these: de vervanging van het ene geloof door het ander, het ene totalitaire instituut en dogma vervangen door een ander totalitair instituut en dogma. In dit nieuwe boek *Kind van Maria en Mao* leg je een ander accent. Je beschrijft dat de overstap vooral te maken had met het zoeken naar veiligheid en bescherming: "Het ging om een gemeenschap om je mee te kunnen identificeren. Wat wij zochten was een nieuwe geborgenheid. En met ons deden dat talloze van oorsprong gelovige jongens en meisjes die allemaal verlegen zaten om een gevoel van toebehoren, om een nieuw object van verlossende toewijding".' (p. 216)

Intrigerend beeld: verlossende toewijding. Dat bevestigt Jos Palm in het gesprek. 'Wij waren door de radicale veranderingen, zeker ook in de kerk, ontheemd geraakt. Je had het gevoel dat je niet meer gezien werd, je komt in verzet tegen het ideaal van de oudere generatie, van je eigen ouders. En tegelijk is er sprake van een fundamentele hunkering, een hunkering naar veiligheid en geborgenheid in het nu, in het aardse, niet meer in de hemel. In de eerste fase, als scholier in Doetinchem, gaf de SP als landelijke organisatie met haar ideologie en revolutionair kader je het gevoel ergens bij te horen en je te verlossen van de oude waan. In mijn tijd in Doesburg, waar ik een partijafdeling oprichtte, heerste sterker het gevoel dat we samen ter plaatse een lokale kameraadschap vormgaven, een nieuwe gemeenschap.' Hij vult aan dat in zijn gezin de omstandigheden en het katholicisme soms wel wat extremer waren - dat blijkt ook uit het boek - dan in andere gezinnen en dat daarom zijn zoektocht ook ietwat extremere vormen aannam. Hij zegt zelfs: 'Ik had een sekte nodig om me geborgen te weten'.

Intentionele waarheid

We komen ook te spreken over het genre en de methode van dit nieuwe boek. Het is een autobiografie die vanuit het heden terug naar het verleden geschreven is en vooral gebaseerd is op zijn eigen geheugen, meer dan op een klassiek archiefonderzoek. Ik zeg, met een knipoog: 'het geheugen is voor historici notoir onbetrouwbaar.' Jos Palm legt een interessante theorie op tafel. 'Neen', zegt hij, 'het is geen mythologisering vanuit het heden via een vermeend geheugen. Het is een archeologie via een soort methodische opgraven van het eigen geheugen en eigen verleden'. Ik hoor Proust: Op zoek naar de verloren tijd. Stap voor stap komen dan, via een steeds diepere concentratie, de fragmenten van vroeger terug, de namen van de klasgenoten, de verhalen, de gebeurtenissen. Hij verdedigt dat de historische feiten in zijn verhaal, opgedolven via zijn eigen geheugen, kloppen. Maar er is een diepere laag. Het gaat niet enkel om de blote feiten. Hij wil ook een 'intentionele waarheid' opdelven, de waarheid van de intenties, van de dromen, de zoektocht van een generatie waar hij deel van uitmaakte, voordat die in de mist van de tijd verdwijnt. →

KDC

31

'Het ging om een gemeenschap om je mee te kunnen identificeren. Talloze van oorsprong gelovige jongens en meisjes die allemaal verlegen zaten om een gevoel van toebehoren, om een nieuw object van verlossende toewijding'

Nederlandse jongeren in protest tegen de bouw van een nieuwe nucleaire kweekreactor in Kalkar (Duitsland, nabij de Nederlandse grens bij Arnhem en Nijmegen). Demonstratie 1976 | Foto: G.P.W. Klijn | Bron: collectie KDC

Hij vertelt ook dat hij twee jaar geleden al een eerste versie klaar had, maar dat hij daar niet mee tevreden was. Het was te rationeel, teveel vanuit de kennis van nu, te 'wijs' geschreven, zegt hij. Hij wilde terug naar het de kleine jongen van toen, de puber en adolescent, naar de leefwereld en het gevoel van die jongen.

Ik suggereer dat ik in het boek en de toon van het boek ergens de *Belijdenissen* van Augustinus hoor. Een bekeringsverhaal, geschreven tussen 397 en 398 na Christus. Jeugd vol zonde, daarna Christus. 'Nou', antwoordt Jos Palm, 'dan wel een "omgekeerde Augustinus". Juist mijn afscheid van kerk en Christus heeft me bevrijd.' Maar hij vindt de associatie niet helemaal ongegrond. Hij verwijst ook naar de *Bekentenissen* van Jean-Jacques Rousseau en de ervaring van de Romantiek dat het particuliere en persoonlijke een 'breekijzer' is om toegang te krijgen tot het tijdsgewricht. Hij noemt zich een 'rationele romanticus': 'geleefd door de tijd, maar tegelijk assertief, geen slachtoffer'. Het genre dat hij gekozen heeft, een autobiografie, kan voor hem alleen maar functioneren als hij 'genadeloos' zonder aanzien des persoons - bijvoorbeeld tegenover zijn familie - op zoek is naar die 'intentionele waarheid' van zijn generatie, van hemzelf als kind van Maria en Mao.

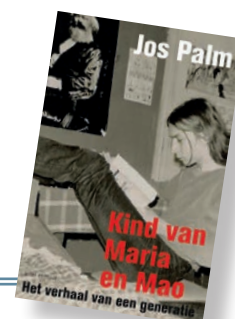
Ik maak de balans op. Een fel en goedgeschreven autobiografie - in twee delen - die zichtbaar maakt dat een deel van de jonge katholieke generatie in de jaren zeventig, ook en zeker op het platteland, zich verlaten voelt door

het oude katholicisme en hun ouders, dat ze ontheemd en verweesd zijn en dat ze een nieuw thuis zoeken: bij Mao, bij de SP, bij de alternatieve leer en gemeenschap van deze radicale politieke beweging, die niet genoeg heeft aan Marx en Lenin, maar uitkomt bij Mao, de rockster van radicaal verzet in de jaren zeventig. Dat Jos Palm na verloop van tijd teleurgesteld raakt in de SP, afscheid neemt, doet weinig af aan de analyse van de 'intentionele waarheid' die hij in zijn boek *Kind van Maria en Mao* op tafel legt.

Naschrift

Dit tweeluik van Jos Palm kan een stimulans zijn voor een instituut als het KDC. Een stimulans om de documenten en archiefmateriaal te verzamelen, wellicht interviews te maken, van en met vertegenwoordigers van een generatie katholieke jongeren die in de jaren zeventig via Marx en Mao afscheid namen van het katholieke instituut en het metafysisch geloof, maar die in hun overdosis aan barmhartigheid, solidariteit en ascetische inzet op hun manier, wellicht, iets van die traditie hebben voortgezet. Ook dat hoort bij de documentatie van de katholieke geschiedenis. Daarbij moet rekening gehouden worden met het feit dat er minstens drie stromingen waren van katholieke jongeren die de marxistische uitweg zochten. Allereerste de maoïstische stromingen die in de SP uitliepen en waarvan Jos Palm verslag doet en verwijst naar andere publicaties over die stroming. Daarnaast had je een groep van huisuit jonge katholieke intellectuelen rondom *Te Elfder Ure* en de SUN, die eerder

theoretisch het marxisme in meerdere varianten verkenden en verkondigden. Daarover is net het boek van Cees Willemsen verschenen: *De marxistische erfenis van het Aggiornamento. Socialistische uitgeverij Nijmegen 1969-1983* (2023). 'Dit Nijmeegse marxisme, een radicale loot aan de stam van het katholieke Aggiornamento?' En dan was er een derde groep jonge katholieke intellectuelen, met name rond de theologische faculteit in Nijmegen, die zich richtten op de bevrijdingstheologie, maar ook op de marxistische theologie van Arend van Leeuwen. Een stroming die doorwerkte in de katholieke sectie van Christenen voor het Socialisme. Ik verwijs naar mijn bijdrage aan de Jan Roes-lezingen 2009: *Meervoudige modernisering. Linkse katholieken in de lange jaren zestig*. Voor het KDC is er een taak weggelegd om de documentatie van deze drie stromingen van linkse katholieken te stimuleren, dan wel te organiseren. ¶

Verder lezen?

Het boek *Kind van Maria en Mao. Het verhaal van een generatie* (Amsterdam 2023) van Jos Palm is verkrijgbaar via Uitgeverij Atlas Contact: www.atlascontact.nl

De Honderdjarige

Tekst: Wiek | **Beeld:** collectie KDC

Dat de Radboud Universiteit dit jaar honderd jaar wordt zal toch niemand zijn ontgaan. Een hele prestatie, in aanmerking genomen dat het aantal katholieke organisaties en instellingen in de afgelopen halve eeuw flink is uitgedund en zij hun honderdjarig bestaan nooit hebben gehaald. En dan had deze universiteit nog een achterstand ook, want zij werd pas opgericht in 1923, toen zo ongeveer de hele katholieke zuil al één of twee decennia overeind stond.

Het is een kwestie van volhouden, zo heb ik al jaren terug geleerd van een van de bekendste alumni van deze universiteit, Godfried Bomans. Hij interviewde halverwege de jaren veertig voor *Elseviers Weekblad* een honderdjarige. Dit niet-katholieke blad werd bij ons thuis uiteraard niet gelezen – ik was trouwens nog niet eens geboren. Maar het interview verscheen later in zijn tientallen malen herdrukte bundel

Kopstukken: 'Het ging vanzelf', antwoordde de jubilaris, 'elk jaar word je een jaar ouder, dat ligt in de natuur der dingen. Toen ik zeventig was, was ik zeventig, en toen ik tachtig werd, was ik tachtig. En zo maar door tot honderd.'

Op 17 oktober aanstaande wordt de honderdste *dies natalis* gevierd. En ik hoor het de rector magnificus al zeggen: 'Vanavond komt de burgemeester met een schemerlamp en een enveloppe met inhoud. Die schemerlamp kan me niet schelen, maar die enveloppe interesseert me. Wat doen ze daar gewoonlijk in?' ¶

Beeld links: Godfried Bomans, auteur en alumnus van de katholieke universiteit. | **Beeld rechts:** *De Katholieke Illustratie* (24 oktober 1923) met de opening van de katholieke universiteit van Nijmegen als omslagfoto.

Van ontstaan tot heden

Zilveren missaalbeslag

KDC

34

Voor haar masterscriptie boekwetenschap nam Loes Dorrestein de beslagen missalen (ook wel 'misboeken' genoemd) van Edelsmidse Brom uit Utrecht onder de loep. Deze liturgische werken, rijk versierd met zilver en edelstenen, werden besteld door kerken en kloosters. Voor haar onderzoek raadpleegde en vergeleek Dorrestein bronnen uit de collecties van Museum Catharijneconvent en het KDC. Voor *Impressie* werkt ze één case study uit haar onderzoek verder uit: het missaal van pastoor Jansen uit Den Haag.

Tekst: Loes Dorrestein | **Beeld:** Museum Catharijneconvent, KDC

Beeld boven: *Missale Romanum*, Friedrich Pustet (Regensburg, 1913). Boekblok geleverd door Wed. van Rossum, band door Boekbinderij Danner, met zilverbeslag van Jan Eloy Brom, 1916 | **Bron:** Museum Catharijneconvent

Wetenschappelijk onderzoek naar boek- en missaalbeslag staat in de kinderschoenen. Dat betekent dat er nog veel vragen te beantwoorden zijn. Onderzoek naar het ontstaan en de levensloop van missalen met beslag van edelmetaal kan zich op verschillende kwesties richten. Zo kan de nadruk gelegd worden op de opdrachtgever, maker en ontvanger. Ook de oorsprong van de tekst, afbeeldingen en vormgeving zijn onderwerp van onderzoek. Verder kunnen hedendaagse vraagstukken centraal staan. Denk hierbij aan behoud en beheer in kerken, kloosters, musea en bibliotheken. Tevens kan de herkomst van grondstoffen morele en oncomfortabele vragen oproepen. Welke vraag de onderzoeker ook kiest, tijdens de zoektocht naar antwoorden zullen objecten een belangrijk onderdeel uitmaken van het onderzoek. In dit artikel reconstrueer ik de levensloop van het missaal dat is besteld door pastoor Jansen, om zo antwoord te geven op de vraag hoe de levensloop van een door Edelsmidse Brom vervaardigd missaal eruit kan zien.

Combineren van bronmateriaal

Alle boeken hebben een eigen verhaal. Deze verhalen zijn te reconstrueren door verschillend bronmateriaal te combineren. Voor missalen met beslag van Edelsmidse Brom (1856-1961) zijn er twee zeer unieke bronnen. Aan de ene kant 'het ontstaan' dat is vastgelegd in Archief Edelsmidse Brom dat wordt bewaard door het KDC. Deze collectie bevat brieven, opdrachtenboeken, bestellijsten, voorraadboeken en werkregisters. Deze kunnen ons iets vertellen over de bedrijfsvoering van de edelsmedenfamilie Brom. Ook zitten er technische en ontwerptekeningen in dit archief, die tonen hoe iets technisch uitgevoerd dient te worden, of die het idee van de kunstenaar aan de opdrachtgever presenteren.

van Jan Eloy Brom

Aan de andere kant 'de rest van de levensloop' zoals die is vastgelegd in de digitale catalogus Kerkcollectie Digitaal (hierna KD). De KD, onderhouden door de dienst Erfgoed in Kerken en Kloosters (hierna EKK) van het Museum Catharijneconvent, beschrijft welke stukken er in de huidige collecties van kerken en kloosters te vinden zijn. Elke onderzoeker kan een toegangs aanvraag indienen via het museum. Wanneer, na het verkrijgen van toegang, men 'Brom' intypt in de zoekbalk worden er 3433 resultaten weergegeven. Dit zijn voornamelijk objecten die door de familie Brom en hun werknemers zijn gemaakt en die nog steeds een functie hebben in kerken en kloosters. Een van deze objecten is het *Missale Romanum* uit 1913 met zilverbeslag uit 1916 (zie afb. links p. 34), dat ik nader heb onderzocht. Aan de hand van dit missaal zal ik laten zien wat het oplevert wanneer de informatie van het Brom-archief en de informatie van KD samen worden gebracht.

De Sint-Josephkerk in Den Haag van architect E.J. Margry werd gebouwd in 1886-1888 en gesloopt in 1975.

Bestelling voor pastoor Jansen

In 1971 werd de inboedel van de Sint-Josephkerk in de Haagse Schilderswijk geïnventariseerd. Het EKK heeft dit gedaan omdat de kerk werd gesloten wegens de geplande sloop in 1975. Tijdens deze inventarisatie zijn 28

Pastoor W.P.H. Jansen

objecten gefotografeerd. Een daarvan is dit pastoorsportret (zie afb. hier boven). Op dit portret zien we een statige pastoor zittend in een aangename armstoel. Wat opvalt is het lintje dat hij draagt. Dit lintje wordt alleen uitgereikt aan een Ridder in de Orde van Oranje-Nassau. Omdat maar één pastoor van de Josephkerk ooit deze onderscheiding heeft ontvangen, is duidelijk om wie het hier gaat. In de *Haagsche courant* van 24 maart 1941 is te lezen:

'Te Voorburg is op 82-jarige leeftijd overleden em. pastoor W.P.H. Jansen, eere-kannunik van het Kathedrale kapittel van Haarlem, oud-pastoor der parochiekerk van St. Joseph aan de van Limburg Stirumstraat alhier, oud-voorzitter van de Ned. St. Gregoriusvereniging, medestichter van de Ned. R.K. Kerkmuziekschool te Utrecht. De overledene was ridder in de orde van de Oranje-Nassau. De begrafenis vindt Woensdagmorgen op het R.K. kerkhof aan de Kerkhoflaan plaats. Tevoren wordt om 10 uur de Pontificale H. Mis van Requiem gehouden in de parochiekerk van St. Joseph.'

Het is deze pastoor Wilhelmus Petrus Henricus Jansen (1858-1941) die op 14 oktober 1916 een opdracht bij meester-edelsmid Jan Eloy Brom (1891-1954) plaatst voor een nieuw missaal voor de Sint-Josephkerk. De uitkomst van hun gesprek is vastgelegd in het 'Dagboek van opdrachten 1916-1919'. Het missaal wordt hierin omschreven als 'Een missaal met lederen band en geoxideerd zilveren beslag 350,-'. Het zilver is door Jansen geoxideerd besteld en behoort er dus zwart uit te zien. Zeer kort na de bestelling is het ingeschreven in het 'Opdrachtenboek 1908-1920' (zie afb. hier onder). Dit opdrachtenboek toont ons uit welke onderdelen het totale boek gaat bestaan, wie er verantwoordelijk voor is en wat die onderdelen kosten. Hieronder het transcript. →

1916 oct. Missaal E.ut. Jansen den Haag	
Arbeidsloon	fl. 109,98
Toeslag	8,-
Zilver	23,-
Missaal (v.Rossem)	11,34
Band (Danner)	21,80
Doos (Danner)	3,-
Reis	10,-
Zilveren spijkertjes (Peiffer)	6,-

L.A.T.	fl. 193.12

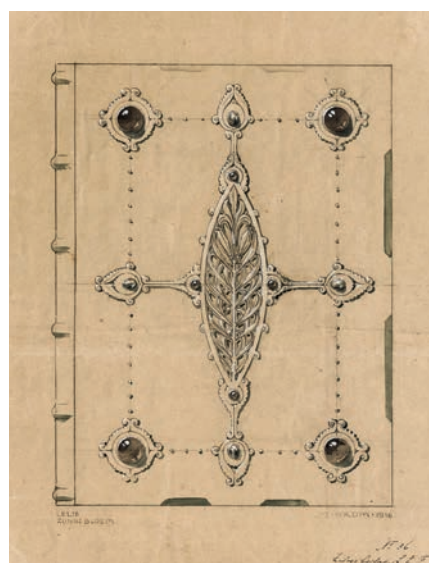
↑ Fragment uit een opdrachtenboek van Edelsmidse Brom (1908-1920) | Bron: KDC

Deze ogenschijnlijk simpele rekening laat ons een schat aan informatie zien. Als eerste zien we de interne maakkosten die bestaan uit het arbeidsloon, toeslag en zilver. Verder is door de rekening bekend welke andere bedrijven producten hebben geleverd voor de vervaardiging. Zo is het boekblok geleverd door het Utrechtse familiebedrijf Wed. van Rossum. Dit bedrijf werd in 1916 gerund door de broers Johannes F.T. van Rossum (1866-1948) en Franciscus T.A. van Rossum (1868-1955). De boekband en de doos voor het boek zijn zeer waarschijnlijk gemaakt door A.J. Danner, die in Utrecht Boekbinderij Danner overnam van zijn vader. Dit familiebedrijf bestaat nog steeds. Tevens zijn er zilveren spijkertjes besteld bij de fabrikant van Goud- en Zilverwerken Jan Peiffer & v.d. Garde te Utrecht Peiffer. Het bestellen van de spijkertjes bij een fabrikant was zeer zeker goedkoper dan ze zelf maken. Uit eindelijk staan onder de streep de totale kosten die de Broms gemaakt hebben.

Links naast de kosten staat de afkorting L.A.T. Deze lettercodering staat voor de prijs die is afgesproken met pastoor Jansen, namelijk 350 gulden. Deze codering heeft Gerard Bartel Brom (1831-1882), de grootvader van Jan Eloy, mogelijk overgenomen van zijn Duitse collega Franz Xaver Hellner (1844-1894). In Duitsland was het een gebruik om de 10 letters van het woord *GOLDARBEIT* te gebruiken om prijzen op te schrijven zonder dat een ander dat begrijpt. De letters staan voor de cijfers 1 tot en met 9 en de T staat voor de 0. Deze codering hebben alle generaties Brom gebruikt. Het verschil tussen de lettercodering fl. 350,- en de kosten voor het missaal fl. 193.12 is de opbrengst. Voor dit missaal is de opbrengst dus fl. 156.88. Helaas kunnen we nu niet meer nagaan hoeveel hiervan als winst is geboekt. Want afgezien van de kosten voor deze missaal was er ook sprake van overhead. Denk aan het materieel dat de goudsmiden gebruiken, de kosten van het bedrijfspand en de kolen die men gebruikt om het warm te houden. Deze kosten zijn nu niet meer na te gaan.

Ook is in het Brom-archief de ontwerptekening BRED-4c1026 van Jan Eloy Brom terug te vinden (zie afb. midden). Deze tekening is gesigneerd met 'J.E. Brom', gedateerd op 1916 en genummerd met 'No 36'. Ook de gewenste voorstelling staat erbij, namelijk 'Lelie' en 'Zonnebloem'. Verder

staat erbij geschreven waar het om gaat, namelijk 'Zilver beslag'. Wat er tot slot ook nog op staat, zijn de letters 'L.E.T.', dit staat voor 380 gulden. Er is dus een prijsverschil van 30 gulden zichtbaar tussen dit ontwerp en de oorspronkelijke rekening. Waarom dat zo is kan nog niet verklaard worden. Maar wanneer de ontwerptekening en het missaal naast elkaar worden gelegd is overduidelijk dat het hier om hetzelfde missaal gaat. Dit is dus het missaal dat uiteindelijk geleverd is aan pastoor Jansen, die het meegenomen heeft naar de Sint-Josephkerk. Aannemelijk is dat hij het daar gebruikt heeft totdat hij met emeritaat ging en het missaal voor zijn opvolger heeft achtergelaten

Ontwerp missaal door J.E. Brom

Meeverhuisd

De vraag die nu overblijft is: wat is er na de sloop van de Sint-Josephkerk in 1975 gebeurd met het missaal? Alleen dankzij Kerkcollectie Digitaal kon het vervolg van dit verhaal weer worden opgepakt. Want bij de inventarisatie van de Sint-Marthakerk in Den Haag (ook in de Schilderswijk) in 2015 is het volgende boek beschreven:

'Missaalbeslag. Voorkant: decoratie van zilver met paarse en witte steentjes. In de hoeken viermaal ronde decoratie, daartussen ovaal decoratie die in het midden verbonden is met een grote ellips. Achterkant: langs de vier zijden doorlopende decoratie van zigzagpatronen, bloemen en bladeren. In deze rand groene en blauwe steentjes in bloemen. Naar het midden toe kruisvormige decoratie, samenkomend in een cirkel met daarin een omstraalde duif. Vervaardiger: Edelsmederij Brom.'

Deze beschrijving zegt nog niet heel veel, maar gelukkig is er een foto van het desbetreffende boek toegevoegd (zie afb. p. 34). En zoals de eerste beschrijving en tekening uit 1916 vermelden is het 'Een missaal met lederen band en geoxideerd zilveren beslag' met een 'Lely' op de voorkant en een 'Zonnebloem' op de achterkant. Helaas trof ik het zilver van dit beslag opgepoetst aan. Dit terwijl het altijd de bedoeling is geweest dat het zilver er zwart uit zou zien. Voor het behoud en het beheer van deze objecten liggen er in deze archieven dus nog kansen. Wegens de modernisering van de liturgie gebruikt de geloofsgemeenschap van de Sint-Marthakerk het oude missaal niet meer voor de diensten. Wel is het veilig opgeborgen en zal het in de Sint-Marthakerk bewaard blijven voor de generaties die komen.

Kerksluitingen blijven een actueel onderwerp en voor veel religieuze erfgoedschatten zal een nieuwe bestemming gezocht en gevonden moeten worden. Nu zijn er natuurlijk verschillende (inter)lokale initiatieven om kerkinterieur en -kunst te redden (zie bijvoorbeeld het project van bisdom Breda in *Impressie* nr. 2019-25). Maar de administratie waarin wordt bijgehouden waar alle specifieke objecten naartoe gaan, is niet altijd overal goed bijgehouden, zoals blijkt uit dit voorbeeld uit Den Haag. Zo is de huidige locatie van het pastoorsportret onbekend. Niemand weet waar dit schilderij naartoe is verhuisd. Ook is een deel van de originele bestelling vermist. In de rekening wordt namelijk vermeld dat boekbinder Danner een doos voor het missaal heeft gemaakt, maar in geen van de inventarissen is deze doos vermeld. En na mijn eigen bezoek aan de Sint-Marthakerk in 2019 is gebleken dat de doos ook niet meer aanwezig is en daardoor als verloren kan worden beschouwd.

Hopelijk zal er in de toekomst meer onderzoek gedaan worden naar de samenhang tussen objecten die Edelsmidse Brom heeft gemaakt en het overgebleven archiefmateriaal dat opgeslagen ligt op de verschillende locaties in het land. Zo kunnen er meer complete verhalen, van ontstaan tot heden, worden verteld. ¶

Meer weten? Bezoek ook eens de website van Loes Dorrestein:
www.ahistorypublisher.com

De schoolplaten

van Jos. Speybrouck

Tekst: Jeffry Huntjens-Baetsleer | **Beeld:** collectie KDC

Iedereen van een bepaalde generatie kent ze nog wel: de schoolplaten. In een tijd voor smartboards en beamers, was de enige visuele steun die een docent kon gebruiken in zijn lessen een kleurrijke poster van karton of linnen. Voor ieder vak en elk onderwerp werd er wel een plaat gefabriceerd: topografische kaarten voor aardrijkskunde, reconstructies van historische gebeurtenissen voor geschiedenis en voorstellingen van dieren en anatomie voor biologie – om maar een paar bekende voorbeelden te noemen.

Het gebruik van wandkaarten is als onderwijsmethode medio negentiende eeuw in Nederland geïntroduceerd naar Duits idee. In eerste instantie was het vooral een hulpmiddel in het onderwijs voor doven en slechthorenden, maar mettertijd namen ook andere scholen de platen in gebruik. Van Lummel, J.B. Wolters en P. Noordhoff waren bekende uitgevers uit die periode. Die laatste twee fuseerden in 1968 en geven tot op de dag van vandaag nog lesboeken uit, zoals de *Grote Bosatlas*.

In het katholieke onderwijs was men echter een beetje ‘wantrouwig’ jegens deze Noord-Nederlandse uitgevers. Wolters en Noordhoff waren immers beide protestantse Groningers en hun confessionele achtergrond klonk soms door in hun benadering van historische onderwerpen, zoals de Reformatie bijvoorbeeld. Veel katholieke scholen kozen daarom liever voor wandkaarten uit België.

Een van de bekendste Vlaamse ontwerpers van schoolplaten was Jos. Speybrouck (1891-1956) uit Kortrijk (West-Vlaanderen). Zijn vroege werk was sterk beïnvloed door de schaduw van de Eerste Wereldoorlog, de Romantiek en het Vlaams-nationalisme. Maar vanaf de jaren 1920 werkte Speybrouck bijna uitsluitend voor katholieke opdrachtgevers, zoals de abdijen van Loppem en van Averbode. In zijn religieuze voorstellingen maakt hij gebruik van strakke, dikke penlijnen en sprekende kleuren – een stijl, die later zou worden geëmuleerd door Belgische striptekenaars. Dit is duidelijk terug te zien in zijn schoolplaten over het Nieuwe Testament. Met de hulp van deze rijk geïllustreerde wandkaarten kwamen de Bijbelverhalen tot leven voor schoolkinderen.

Het KDC ontving in 2022 een grote schenking van schoolplaten van de hand van Speybrouck. De wandkaarten zijn gedigitaliseerd en via onze online beeldbank te bekijken. [📄](#)

Deze bijdrage is eerder verschenen als column voor het *Katholiek Nieuwsblad*. Iedere maand bespreekt Jeffry Huntjens-Baetsleer een erfgoedschat uit de KDC-collectie.

Beeld boven: ‘Toen stond Jezus op, gebod de winden en het meer, en er ontstond een groote kalmte’, uitgegeven door Abdij van Loppem, getekend door Jos. Speybrouck, 1927.

De tovenaar van Timor

De bekering van een missionaris

↑ Pater Henk van Wissing svd en zijn parochianen in Timor. 1939.
→ Portret Henk van Wissing svd.

In november 2022 verscheen de biografie *De Toveraar van Timor* over missionaris Henk van Wissing svd, die lang in Indonesië heeft gewerkt. Bij die gelegenheid reflecteerde emeritus hoogleraar Peter Nissen op de verandering die missionarissen zelf konden ondergaan en vergeleek de Indonesische priester Rian Supardi svd, zijn ervaringen als missionaris in Nederland met die van zijn ordegenoot Van Wissing. Beide perspectieven verrijken het spannende levensverhaal dat Pieter van Wissing over zijn oudoom publiceerde.

Tekst: Peter Nissen | **Beeld:** privécollectie Van Wissing, collectie KDC

Missionarissen hadden wij in onze familie niet. Geen heerom dus, van wie wij spannende verhalen hoorden of brieven ontvingen, ook niet achteraf, zoals in het geval van Pieter en Henk van Wissing: brieven die uit het oud papier van de dorpsfanfare van Haps tevoorschijn kwamen. Bij ons kwam de missie niet dichterbij dan in een nicht van mijn moeder, die bij de 'blauwe zusters' van Steyl was ingetreden, maar uiteindelijk nooit naar de missie is gegaan. Maar ik heb wel nog het staartje meegemaakt van de Nederlandse missie-ijver, door Jan Roes zo treffend beschreven in zijn proefschrift met de titel *Het groote missie-uur*.

In de jaren zestig kwam in het patronaatsgebouw van het Limburgse dorp waar ik ben opgegroeid een missionaris uit dat dorp vertellen over zijn werk in 'zwart Afrika'. Hij deed dat met amateurfilmbeelden erbij,

en het was fascinerend. Ik heb het vormsel ontvangen uit handen van een rustende missiebisshop. En vooral: ik heb nog de nadagen meegemaakt van de missietijdschriften voor kinderen. Wij waren thuis – ik vermoed via de katholieke lagere school in ons dorp – geabonneerd op *De kleine apostel*, vanaf 1966 *Klap* geheten, een hippe naam, maar gewoon de afkorting van *De kleine apostel*. Het tijdschrift heeft het nog tot 2006 volgehouden. Tijdschriften als *De kleine apostel*, *Pater Damiaan* en andere, zeker ook de missietijdschriften voor volwassenen, waren een tijdlang een belangrijke wervingsmiddel voor de verschillende congregaties die zich op de missie toeleiden. Ik ben ervan overtuigd dat voor de meeste katholieke kinderen in Nederland de wereld een stuk groter was dan voor de meeste protestantse kinderen. Katholieke kinderen waren er zich, mede door toedoen van de missietijdschriften, van bewust deel uit

te maken van een wereldkerk, met een diversiteit aan culturen, huidskleuren, talen en gebruiken.

Niet alleen maar succesverhalen

De missietijdschriften bevatten uiteraard vooral de succesverhalen uit de missie. Pas de laatste decennia zijn we ons dankzij memoires en andere egodocumenten van missionarissen ervan bewust geworden dat die succesverhalen maar een deel van de werkelijkheid in de missiebeweging vormden. Het project KomMissieMemoires (KMM) van het Katholiek Documentatie Centrum heeft in die bewustwording een grote rol gespeeld.

Waar we in de klassieke missie-literatuur ook maar weinig over hoorden, is de omgekeerde beweging die sommige missionarissen hebben gemaakt. Hun kijk op missie veranderde dusdanig, dat zijzelf als het ware een ommekeer,

De kleine apostel, tijdschrift van het Pauselijk missiewerk der kinderen (vanaf 1966 kortweg Klap) was een katholiek missietijdschrift voor het lager onderwijs uitgegeven van 1934-2006 door Stichting Pauselijk Missiewerk der Kinderen. Hierboven edities uit 1958 en 1966.

misschien wel een bekering hebben ondergaan. Zij zijn gaan inzien dat het niet goed is om een Europese vorm van christendom op te dringen aan mensen in een heel ander cultuurgebied. Ik vermoed dat velen van hen nu ook kritisch zouden zijn op bepaalde vormen van 'reverse mission', waarvan de doelstelling een nieuwe evangelisatie is van Europa, sterker nog een nieuwe re-katholisering. Want dreigt dan niet dezelfde fout gemaakt te worden die vroegere missionarissen bedreigde? De meesten vertrokken met weinig kennis van het land, de taal en de cultuur waar zij heen gezonden werden. Zij hebben de nadelen daarvan ondervonden. Niet weinig missionarissen kwamen dan ook tijdig tot het inzicht dat de aanpak anders moest. Zij moesten 'inlander' worden met de 'inlanders', om dat oude woord maar eens van stal te halen. Alleen met respect voor hun eigen cultuur, hun eigen gewoonten, hun eigen religiositeit had het zin om de boodschap van het evangelie met hen te delen, en wel in een vorm die paste bij het land waar zij werkten. Dat inzicht is wat ik de bekering van de missionaris zou willen noemen.

Er zijn de laatste decennia al enkele biografieën van missionarissen

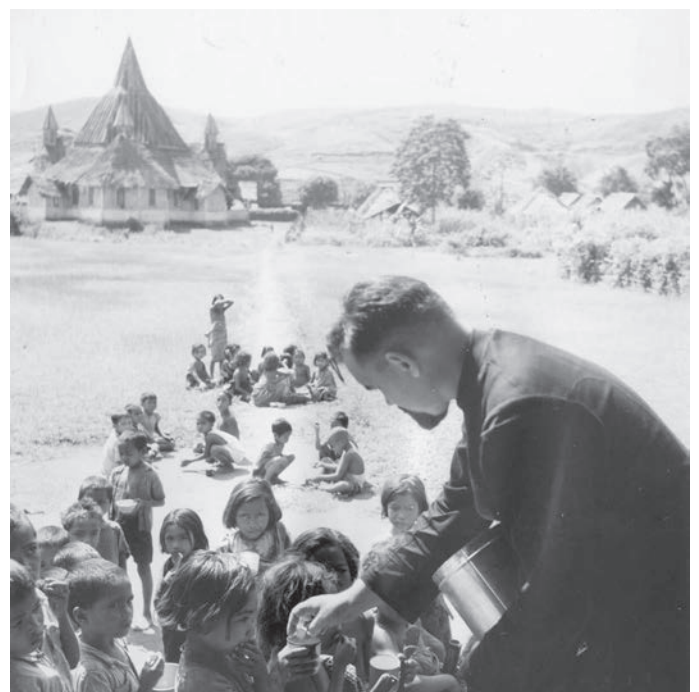
verschenen die dit proces beschrijven. In enkele gevallen was het zelfs zo dat de missionaris zich ontwikkelde tot antropoloog: in plaats van de eigen cultuur van de mensen in zijn werkgebied te willen verdringen ten gunste van een westers-christelijke cultuur gingen zij die eigen cultuur bestuderen en beschermen. Ik denk hier bijvoorbeeld aan Jillis Verheijen, aan wie Marie-Antoinette Willemsen haar proefschrift wijdde, en Theo Verhoeven, de ontdekker van de Flores-mens, over wie Gert Knepper een mooie biografie schreef. Allebei, Verheijen en Verhoeven, behoorden zij tot de congregatie van de SVD, de Societas Verbi Divini, bij velen beter bekend als de Missionarissen van Steyl. Die congregatie heeft een grote betekenis gehad voor de ontwikkeling van de culturele antropologie, voor de studie van andere talen, culturen en religies, met belangrijke wetenschappers als Wilhelm Schmidt en Paul Schebesta en met instituten als Sankt Gabriel bij Wenen en het Anthropos Instituut in Sankt Augustin bij Bonn, waarvan de theologische faculteit twee jaar geleden helaas is geconfisqueerd door de conservatieve Keulse aartsbisschop Woelki.

Tot de Societas Verbi Divini, waarvan de afkorting ook wel eens wordt uitgelegd als 'Sie verkaufen Drucksachen' (vert. 'zij verkopen drukwerk' - met name vanuit Steyl waren ze heel actief met het verspreiden van missiekalenders, missiebladen en ander drukwerk), behoorde ook de held van het boek

De tovenaars van Timor. Hij trad er in nadat hij zijn religieuze vorming al grotendeels achter de rug had. Henk van Wissing wist namelijk al jong dat hij missionaris wilde worden, maar de opleiding bij de SVD was duurder dan bij de paters van het Heilig Sacrament. Daarom begon hij aan het juvenaat of kleinseminarie van de sacramentijnen, in Brakkenstein bij Nijmegen, en deed hij bij die congregatie ook zijn tijdelijke professie. Maar toen hij 22 was, stapte hij over naar de SVD en rondde daar in vier jaar tijd zijn noviciaat en het grootseminarie af. Een jaar na zijn wijding en zijn eerste mis, in deze kerk opgedragen op 1 november 1936, vertrok hij naar de missie in Flores. Van daaruit kreeg hij al na drie maanden een eigen post op een ander eiland: Timor. Hoe het hem daar verging, kunt u zelf lezen in dit boek.

Een 'bekeerde missionaris'

Waar ik hier de aandacht op wil vestigen, is de ommekeer die hij in de missie onderging. In het begin was hij er nog ijverig van overtuigd de eilandbewoners te willen bekeren tot het katholieke geloof en te willen dopen. 'Jullie moeten *serani* worden', zo was zijn boodschap aan de Timorezen. Ik vond ergens dat *serani* afgeleid is van het Arabische *nasrani*, een scheldwoord voor christen geworden moslims, en dat het zowel christen als Europeaan kan betekenen. Dat tekent de situatie wel goed: christen worden was afscheid nemen van de eigen cultuur, de eigen tradities, en een soort kopie worden van de Europese missionarissen. →

Pater Pieter Smits svd deelt hulpmiddelen uit aan de schooljeugd in West-Flores, 1946-1961.

Missie naar Timor. Drie missionarissen o.l.v. missiebisshop mgr. Arnold Verstraelen svd (midden) doopten inwoners van het dorp Halilulik, West-Timor 1929.

De ervaringen tijdens de Tweede Wereldoorlog en de Japanse bezetting luiden de ommekeer bij Henk van Wissing in. Zijn kazuifel werd gebruikt als deken voor het paard van een Japanse soldaat en zijn miskelk diende als asbak op het bureau van de kampcommandant. Die ervaringen leerden hem afstand te nemen van de uiterlijke kanten van het priester- en missionarissenleven en door te dringen tot de kern van de zaak: de inzet voor een menswaardig bestaan van de mensen te midden van wie hij leefde. Bij zijn terugkeer zag hij het leed dat de bewoners van Timor tijdens de Japanse bezetting was aangedaan. Hij werd steeds meer getroffen door het schrijnende contrast tussen de rijkdom van het westen en de bittere armoede van zijn mensen op Timor en hij liet dat tijdens zijn vakantie in Nederland in 1950 ook merken in een onbesuisde missie-actie, georganiseerd buiten alle autoriteiten om. Terug op Timor werd hij actief in een van de deelparlementen op het eiland.

Uiteindelijk werd hij ervan beschuldigd de afscheidingsbeweging *Permesta*, die zich inzette voor een onafhankelijk Timor, te steunen en wapens voor de beweging te hebben gesmokkeld. In december 1957 werd hij gevangen gezet en in 1958 vluchtte hij naar Australië, waar hij drie jaar onder Nederlandse immigranten werkte. Of de beschuldiging terecht was of niet (lees daarvoor het boek), duidelijk was dat Henk van Wissing Timorees met

de Timorezen was geworden. Maar de affaire betekende helaas wel zijn afscheid van Timor.

Na een vakantie in Nederland keerde hij nog één keer terug naar de missie, nu op het Australische deel van Papoea-Nieuw-Guinea. Hij werkte er nog tien jaar, maar hij kon er niet meer aarden. De aard van de Papoea's was anders dan die van de Timorezen en de afkeer van de missionarissen groeide. En Henk had door zijn eerdere ervaringen fysiek en psychisch moeten inboeten. Het lukte niet meer. De tovenaars van Timor was zijn toverkracht kwijt geraakt. Hij keerde terug naar Europa en beleefde nog redelijk gelukkige jaren

als dorpspastoor in Duitsland. Maar missionaris voelde hij zich niet meer. Was Henk van Wissing nu echt wel een 'bekeerde missionaris' in de zin waarin ik dat begrip eerder beschreef? Ik betwijfel het. Uit het boek van Pieter van Wissing krijg ik toch de indruk dat hij ook in zijn latere missionarisjaren de sterke drang voelde om zijn mensen, in dat geval de Papoea's, op een klassieke wijze te missioneren. Het lukte niet, of niet meer. Dat is misschien wel het verdriet geweest van Henk van Wissing. Ik krijg de indruk dat hij in zijn laatste jaren in Duitsland blij was om op een ouderwetse manier dorpspastoor te kunnen zijn. Hij werd er door zijn parochianen op handen gedragen. Ofschoon geen nieuwlichter, nam hij wel de vrijheid om met kerkelijke regels op een ruimhartige manier om te gaan. Misschien is dat laatste toch de erfenis van zijn missie jaren. ¶

Verder lezen?

Het boek ***De tovenaars van Timor. Het leven van missionaris Henk van Wissing 1910-1999*** (Hilversum 2022) van Pieter van Wissing is verkrijgbaar via Uitgeverij Verloren www.verloren.nl

Godsdienstonderwijs op het lager onderwijs in Timor, 1965.

Een Indonesische missionaris in Nederland

In gesprek met Rian Supardi svd

KDC

41

Marianus Supardi (roepnaam Rian) werd in 1985 geboren op Flores, Indonesië, in een katholiek dorp in het gezin van een rijstboer met zijn vader, moeder, een broer en een zus. Na de basisschool vervolgde hij zijn opleiding op het kleinseminarie voor zes jaar. Daarna voelde hij zich aangetrokken tot de missiecongregatie van de SVD (Latijn: Societas Verbi Divini, Gezelschap van het Goddelijk Woord) om als priester en missionaris naar een ander land te kunnen gaan. Hij genoot zijn noviciaat in Nenuk op West-Timor, het SVD-grootseminarie in Ledalero, Maumere-Flores en in Melbourne, Australië. Op 31 oktober 2015 werd hij tot priester gewijd. In mei 2016 kwam hij naar Nederland. In de eerste twee jaren leerde hij de taal in Utrecht, volgde

hij een pastoraal inburgeringstraject met stage in Amsterdam en een kerkelijke

inburgeringscursus in Nijmegen. Vanaf oktober 2019 dient hij de Augustinusparochie in Breda. Hij maakte dus de reis van Henk van Wissing in omgekeerde richting, maar dan 75 jaar later.

Naar aanleiding van zijn presentatie bij de aanbidding van *De tovenaars van Timor* vroeg de redactie van *Impressie* hem om zijn ervaringen als priester in Nederland te vergelijken met die van Henk van Wissing svd (1910-1999). Dat leverde tal van overeenkomsten en een aantal opmerkelijke verschillen op. Bovenal vormt het leven van pater Rian een schakel in de internationale dynamiek van deze missiecongregatie.

Tekst: Hans Krabbendam, namens de redactie | **Beeld:** Augustinusparochie Breda, collectie KDC.

Hans Krabbendam (HK): Pater Rian, als u uw roeping en training als SVD-missionaris vergelijkt met die van Henk van Wissing, wat valt u dan op?

Rian Supardi (RS): Het missionarisleven van een priester, broeder of zuster is, net als toen, een speciale roeping. Om missionaris te worden, moet men zich goed voorbereiden. De SVD, als een missiecongregatie, bereidt haar toekomstige missionarissen goed voor zodat zij goed zullen functioneren. In het Grootseminarie loopt de inleiding in het religieuze leven parallel aan de studie filosofie en theologie. Deze periode wordt afgesloten met de eeuwige geloften en de priesterwijding. Om goed voorbereid te zijn op het leven als missionaris is er tijdens deze periode bovendien veel aandacht voor missiologie, antropologie en sociologie. Deze training is veel professioneler geworden sinds de tijd waarin pater Henk werd opgeleid.

In de SVD is het de traditie dat je via de provinciale overste je keuze voor een eerste, tweede of derde land als missiebestemming bekend mag maken aan de generale overste, die uiteindelijk beslist. Henk werd naar de Indonesische eilanden Flores en Timor gezonden. Voor zijn vertrek verzamelde hij geld in voor zijn missiegebied. Henk en zijn mede-missionarissen waren met hart en ziel geloofsverkondigers, maar daar hoorde ook het bouwen van kerken, scholen en kapellen bij. Dat is nu heel anders.

**'We kunnen
onze missie niet vervullen
zonder open te staan
voor wat een land
ons aanbiedt.'**

Nu ligt de prioriteit anders: wij concentreren ons op de geloofsbeleving van mensen om en te ondersteunen in het behoud van en de groei in hun geloof. Wel is hetzelfde gebleven dat we onszelf en onze identiteit als SVD-missionaris meebrengen.

HK: Hoe ervaart u de mooie en moeilijke momenten in uw bestaan in vergelijking met de generatie van Van Wissing?

RS: Net als Henk ervaar ik blij momenten en uitdagingen. We zijn blij als wij ons doel bereiken, als wij goed omgaan met de mensen in onze missie, als we mensen mogen dopen, als we verschillende groepen mensen bij elkaar brengen, als wij ons thuis voelen omdat de lokale mensen ons welkom heten. Soms is er sprake van tegenwerking of vijandigheid of onveiligheid. Henk en andere missionarissen hebben dat veel meer meegemaakt dan wij. →

Hij heeft zelfs gevangen gezeten na beschuldiging van collaboratie met de ondergrondse verzetsbeweging *Permesta*.

Elke missionaris kent momenten van heimwee. Dit heeft Henk in Papoea-Nieuw Guinea ervaren, waar hij na zijn verbanning uit Indonesië heeft gewerkt. Uit de ervaringen van missionarissen als Henk hebben we geleerd dat een missionaris eerlijk en realistisch moet zijn over wat hij aan kan en dat het eigen welzijn van groot belang is. Niet alle missieplekken zijn geschikt, soms is het verstandig terug te gaan naar het thuisland of naar een ander missiegebied. Gelukkig dwingt de SVD nooit iemand om te blijven, als die persoon naar een andere missieplek wil gaan of wil terugkeren naar zijn eigen land. Er is altijd dialoog en gesprek tussen de oversten en de medebroeders. Nog meer dan toen zijn we ons bewust van het belang om als religieus en missionaris in een gemeenschap te leven. Daar ondersteunen we elkaar, vooral als het moeilijk is. Henk miste vooral de gezelligheid in Papoea-Nieuw Guinea. Incidentele bezoeken waren niet voldoende om zijn gevoel van eenzaamheid op te lossen.

ondermijnde het vertrouwen tussen de provinciaal overste en hem.

HK: Hoe kijkt u naar uw eigen proces van aanpassing en dat van pater Henk?

RS: Zowel toen als nu moeten missionarissen de gewoontes en tradities van de lokale mensen kennen en respecteren. In Timor, bijvoorbeeld, hebben veel dorpen en regio's een *radja* (koning), die samen met zijn familie in een speciaal huis woont en aan wie iedereen gehoorzaamheid verschuldigd is. Hoewel zijn macht nu niet zo groot meer is, worden deze koningen hoog gerespecteerd door de mensen in het dorp of in de regio. In Flores hebben wij geen *radjas* meer. Missionarissen moeten de *radja*, waar hij nog wel functioneert, respecteren en goed contact met hem onderhouden. Toen ik in Australië studeerde, zei onze professor tegen ons: als missionaris zijn wij vreemden in een vreemd land en in een vreemde cultuur. We lijken op gasten. We moeten eten, drinken, aanpassen, en genieten van wat de mensen ons aanbieden. Dat heb ik ook zo ervaren, want we kunnen onze missie niet vervullen zonder open te staan voor wat het land of de plaats ons aanbiedt.

HK: Welke sporen hebben pater Henk en zijn medemissionarissen nagelaten in de regio waar u bent opgegroeid?

RS: Tot op heden zijn er op Flores en Timor nog veel katholieke scholen. Bijna alle kleinseminaries op Flores en Timor werden opgericht door de SVD. Heel veel parochies en scholen zijn gesticht of bezorgd door de SVD. Aan die uitstekende onderwijsstructuur heb ik persoonlijk veel gehad (en velen met mij). Geleidelijk hebben de bisdommen op Flores en Timor scholen en parochies overgenomen. Dat past in het beleid van de SVD. De SVD hielp en helpt de lokale kerk om te ontwikkelen en te groeien. Er werken nog steeds SVD-medebroeders op Flores en Timor in de verschillende parochies en de SVD beheert nog enkele scholen. Maar de rol van de diocesane priesters wordt steeds groter. Zij nemen steeds meer parochies over. Vergeleken met de situatie waarin Henk van Wissing werkte is de samenwerking met anderen enorm verbeterd. Vroeger was er vooral concurrentie met anderen. Op Flores en Timor werkt de SVD goed samen met protestanten en moslims. Nu is er bijvoorbeeld een *pesantren* (Islamitische kostschool) in Endeh, Flores, waar elke jaar een van de SVD-seminaristen zijn pastorale praktijk doet. Ons Grootseminarie in Ledalero, Maumere, vraagt de seminaristen om deel te nemen aan oecumenische vieringen.

HK: Wat heeft u van het levensverhaal van pater Henk van Wissing geleerd?

RS: Ik kan zeker zes lessen noemen die ik van pater Henk heb geleerd, dankzij de biografie van Pieter van Wissing: hij was iemand die een duidelijke visie op missie had, hij was een goede planner en hield vol. Hij was iemand die altijd eerlijk was voor zichzelf. Hij wist heel goed wat zijn opdracht was in zijn missieland. Pater Henk was iemand die zich altijd volop inzette en goed wist wat de lokale mensen nodig hadden. Hij was principieel. Toen hij in Timor werd beschuldigd, vertrok hij naar Australië. Hij wilde niet meer naar Timor terug, hoewel hij zich daar heel goed thuis had gevoeld. Hij was gehoorzaam. Hij had het naar zijn zin in Australië, maar toen hem gevraagd werd om naar Papoea-Nieuw Guinea te gaan, accepteerde hij dit verzoek. Hij bleef zich zijn leven lang inzetten voor Gods missie. Zelfs na zijn terugkomst naar Nederland was hij nog bereid om tot zijn pensioen als dorpspastoor in Brual, Duitsland, te werken. Zo voltooide hij zijn werk. 🙏

Leerlingen van het Grootseminarie in Ledalero, Flores. 1957-1958.

Hij schreef over het bezoek dat hij kreeg: 'Soms was er een bezoekje van confraters. Dat waren mooie dagen vol broederlijk en gezellig samenzijn maar het enige dat ze mij nalieten was heimwee en een volle plee' (Van Wissing, p. 133).

Ook het contact met de thuisprovincie draagt veel bij aan het welbevinden. Dat was ook voor Henks tijd heel beperkt. Henk had weinig contact met het Missiehuis in Teteringen (N.B.) en dit

Ik denk dat pater Henk dit goed heeft gedaan toen hij op Flores en Timor werkte. Hij heeft daar de taal en de cultuur goed geleerd. Hij was er welkom. Dankzij het goede contact met de inheemse bevolking dat de generatie van Henk heeft opgebouwd, kon de SVD een belangrijke rol in de ontwikkeling van de kerk, geloof en opleiding op Flores en Timor spelen. De SVD respecteert de cultuur, de gewoontes en de tradities van de lokale mensen.

Piet Gerrits (1878-1957)

Religieus Historieschilder

Op 14 april jl. verscheen een nieuw boek over Piet Gerrits, de kunstenaar die vooral bekend is door zijn werk op de Heilig Land Stichting en in de Cenakelkerk (gemeente Berg en Dal). Gerrits heeft echter veel meer gerealiseerd tijdens zijn lange carrière. Leo Ewals, kunsthistoricus en auteur van het boek, geeft de lezers van Impressie een korte introductie.

Tekst: Leo Ewals | **Beeld:** collectie RCE, Kris Roderburg

Piet Gerrits kreeg zijn eerste opleiding als bouwkundig tekenaar in het atelier van Pierre Cuypers in Amsterdam, studeerde aansluitend aan de Antwerpse Hogere School voor de kunsten en ontpopte zich vervolgens als illustrator voor onder meer het jeugdblad *De Engelbewaarder*. Als overtuigd katholiek kunstenaar ambieerde hij ook schilderijen aan te brengen in kerken. En omdat hij een consciëntieus man was stelde hij zich vragen over de kleding van de mensen, de voorwerpen in de interieurs en de gewoonten en gebruiken van het volk. Dat was een van de redenen dat hij naar het Heilig Land wilde, het Israël van Jezus van Nazareth. In 1905 maakte hij een eerste pelgrimage, ging een jaar later weer en verbleef er toen van 1906 tot 1911. Hij bestudeerde wat er bewaard was van de oude Joodse cultuur en zocht in de zeden en gewoonten van het volk de erfenis van de eeuwenoude wereld van de Bijbel. Zo trachtte hij zich een beeld te vormen van het decor van het leven in Jezus' tijd.

Hij paste zijn kennis toe in een tiental kerken en kapellen die hij in Palestina van muurschilderingen voorzag. Terug in Nederland ging hij werken voor het devotiepark Heilig Land Stichting bij Nijmegen. Het werd zijn *opus magnum*. Hij was verantwoordelijk voor de beelden en reliëfs, schilderijen en mozaïeken waarmee het leven van Jezus in beeld werd gebracht. De auteur schetst hoe de Heilig Land Stichting oorspronkelijk is opgezet door kapelaan Arnold Suijs, architect Jan Stuijt en kunstenaar Piet Gerrits als een katholiek devotiepark waar het leven van Jezus chronologisch in beeld werd gebracht: eerst het verborgen leven in Bethlehem en Nazareth, daarna het openbare leven met de wonderen en preken en tenslotte de lijdensweg

in Jeruzalem. De schilderijen en mozaïeken in de Cenakelkerk sluiten daar chronologisch op aan: men ziet er de opstanding, verrijzenis, de verschijning aan de apostelen en de hemelvaart, evenals het eerste optreden van de apostelen. Piet Gerrits werd gaandeweg een autoriteit voor ieder die een historiserende uitbeelding wilde van de Bijbel. In een tiental kerken en kapellen in Nijmegen, Groesbeek, Tilburg, Den Haag, Valkenswaard, Schimmert, Goes en Beverwijk bracht hij muurschilderingen aan en maakte allerlei religieuze voorwerpen, zoals heiligenbeelden, kruiswegen en communiebanken.

Het wordt allemaal uitgebreid beschreven in dit boek dat bovendien rijkelijk is geïllustreerd met meer dan 400 afbeeldingen. Er wordt een compleet overzicht gegeven van het werk van Piet Gerrits en inzicht in de iconografische programma's die er aan ten grondslag liggen. Gerrits was een van de vaandeldragers van het Rijke Roomse Leven, een kunstenaar die zijn artistieke kwaliteiten in dienst stelde van zijn religieuze overtuiging. Daarom is dit boek niet alleen een boeiend *document humain* van een religieus bewogen man, maar ook een interessant hoofdstuk uit de recente cultuurgeschiedenis van ons land. ¶

Het boek is te koop via website van Stichting Piet Gerrits (pietgerrits.nl) of bij boekhandel Roelants, Van Broeckhuijsenstraat 34, Nijmegen.

Beeld boven: Stephanus getuigt voor de Hoge Raad, muurschildering Cenakelkerk.

Het Titus Brandsma Instituut

en het onderzoek naar Maatschappelijke Spiritualiteit

Het Titus Brandsma Instituut (TBI) is in 1968 opgericht op basis van een samenwerkingsovereenkomst tussen de Radboud Universiteit en de Nederlandse Karmelprovincie met als doel wetenschappelijk onderzoek te doen naar christelijke mystiek en spiritualiteit. Het onderzoek richt zich op de vele vormen van christelijke spiritualiteit, zoals die bijvoorbeeld te vinden zijn in de Moderne Devotie, in de teksten van mystici zoals Ruusbroec, Teresa van Avila of Simone Weil, of in het leven van religieuzen in hun kloosterordes en congregaties. Daarnaast zet het Titus Brandsma Instituut sterk in op onderwijs- en vormingsinitiatieven voor een breed geïnteresseerd publiek. Twintig medewerkers vormen het gezicht van het TBI en laten in hun werk zien hoe christelijke mystiek en spiritualiteit betekenisvol kan zijn voor onze tijd, voor het begrijpen van onze cultuur en samenleving, en voor individuele zingeving. Een voorbeeld hiervan is het onderzoek naar het leven en werk van Titus Brandsma en de wijze waarop zijn maatschappelijk engagement en passie voor journalistiek en onderwijs onlosmakelijk verbonden zijn met een spiritueel leven. De studie van de spirituele cultuur in verleden en heden en van de verschillende manieren waarop mensen aan hun geestelijke zoektocht vorm en inhoud hebben gegeven, staat bij het TBI centraal. De redactie van *Impressie* sprak met Krijn Pansters, historicus en theoloog werkzaam bij het TBI, over het actuele onderzoek binnen het instituut.

Tekst: Krijn Pansters, de redactie | **Beeld:** Dick van Aalst, namens de Radboud Universiteit

Het wetenschappelijk onderzoek aan het Titus Brandsma Instituut heeft vanaf de oprichting in 1968 altijd een heel eigen kleur en profiel gehad. Sinds de oprichting heeft het TBI nationaal en internationaal naam en faam in het religieuze, culturele en intellectuele landschap weten te verwerven en te handhaven. Het onderzoek is georganiseerd rond de volgende drie onderzoekslijnen:

1. Bronnen en grondslagen van christelijke spiritualiteit en mystiek, die wijsgerig-theologische reflectie op de grondbegrippen in en de betekenis en plaats van de spirituele en mystieke traditie evenals literair-historisch bronnenonderzoek behelst;
2. Spiritualiteit van het religieus leven, waarin onderzoek wordt gedaan naar de relatie tussen mystiek en spiritualiteit en de geleefde praktijk in de verschillende scholen van spiritualiteit, zoals die geassocieerd zijn met de verschillende ordes en congregaties;
3. Maatschappelijke spiritualiteit, waarin vanuit de spirituele en mystieke traditie en vanuit het religieus leven de vertaalslag naar de ontwikkeling en innovatie van onderwijs- en vormingsactiviteiten in maatschappelijke organisaties wordt gemaakt.

Dat laatste gebeurt binnen de School voor Spiritualiteit, die er is voor mensen (in organisaties) die hun eigen spiritualiteit en levensoriëntatie willen leren ontdekken, doorgronden en/of verdiepen. Doel is het beschrijven, begrijpen en begeleiden van het spirituele proces. Verinnerlijken, bewust worden, taal geven en kritisch reflecteren op de persoonlijke levenshouding zijn aspecten van het spirituele proces. Het uitgangspunt is dat dit proces niet losstaat van de maatschappelijke context waarin mensen actief zijn. Voor de begeleiding ontleent men spirituele thema's uit christelijke religieuze tradities en scholen van spiritualiteit, zoals die van de benedictijnen, cisterciënzers, kartuizers, franciscanen, karmelieten en moderne devoten. De School voor Spiritualiteit wil een dialogische ruimte bieden waarin een vruchtbare wisselwerking plaatsvindt tussen wijsheidsbronnen en persoonlijke ervaringen. Een ruimte waarin samenspraak en tegenspraak met de tradities de kern van het leerproces zijn.

'TBI denkt na over hoe we christelijke bronnen vruchtbaar maken voor de spirituele ontwikkeling van de mens'

Krijn Pansters werkt samen met zijn collega Edwin van der Zande aan een kader voor de ontwikkeling en innovatie van een onderwijs- en vormingsaanbod spiritualiteit. Daarbij ligt de focus onder meer op een grondige kennis van religieuze tradities en scholen van spiritualiteit, een interdisciplinaire studie van het fenomeen spiritualiteit, een duurzame gerichtheid op de actuele betekenis van religieuze en spirituele tradities, en de mogelijkheden om spirituele ervaringen in mensen of manifestaties van spiritualiteit in organisaties te peilen en te duiden. Het criterium is kennisbenutting (valorisatie) in de wisselwerking tussen de spirituele tradities en de samenleving. Concreet bestaan de werkzaamheden uit de ontwikkeling van een nieuw theoretisch kader, communicatie met *stakeholders* (collega's TBI, collega's onderwijs; vertegenwoordigers religieuzen; maatschappelijke instellingen), de ontwikkeling van een kenniskring/studienetwerk voor regelmatige

expertmeetings/studiedagen/retraites rondom kernthema's, het geven van lezingen en onderwijsactiviteiten over maatschappelijke spiritualiteit, publiceren in nationale en internationale tijdschriften, en het doen van onderzoeksaanvragen ten behoeve van de subsidiëring van sub- en vervolprojecten.

Spiritualiteit wordt daarbij bewust breed gedefinieerd als een proces dat bestaat uit (passief) het ervaren van een relatie en (actief) uit een respons en een reflectie op dit ervaren. Passend bij het Titus Brandsma Instituut wordt nagedacht over de betekenis van de christelijke bronnen en traditie en hoe die vruchtbaar gemaakt kunnen worden bij de spirituele ontwikkeling van mensen en gemeenschappen. Specifiek gaat het dan om de toepassing op het gebied van persoonlijk leiderschap, bijvoorbeeld binnen het thema duurzaamheid – een thema dat Pansters bijzonder aan het hart gaat. Als voorbeeld noemt Pansters het onderwijsprogramma voor 2023 over toewijding. Dit spirituele thema, dat verschillende betekenislagen heeft, betreft de relatie van het zelf tot iets of iemand anders. Hoe werkt die relationele dynamiek? Als aspect van het spirituele proces draait toewijding om een keuze die het bestaan in grote mate bepaalt. Opvallend is dat het proces van toewijding in christelijke scholen van spiritualiteit veel overeenkomsten

vertoont met huidige vragen rond *commitment* en loyaliteit. Er zijn ook verschillen die ons in deze tijd een spiegel voorhouden, waarvan we kunnen leren in ons eigen leven. Het programma bevat drie onderdelen: een introductie-avond, een retraite-weekend in de Abdij Maria Toevlucht te Zundert, waar aan de hand van presentaties, gesprekken en teksten op zoek gegaan wordt naar de (mogelijke) betekenis van een spiritualiteit van toewijding voor persoonlijk leiderschap, en een lezingencyclus met lezingen over toewijding bij Etty Hillesum, Titus Brandsma, Thomas Merton en Henri Nouwen.

Over het werken bij het Titus Brandsma Instituut zegt Pansters: 'Het is heerlijk om, na mijn studies in de jaren 1990 en mijn werk als junior onderzoeker in de jaren 2000 weer in Nijmegen te mogen werken en geïnspireerd te raken door de ontwikkelingen op de campus en in het onderzoek van de Radboud Universiteit. Het Titus Brandsma Instituut is door-en-door interdisciplinair, bestaande uit een mix van filosofische, theologische, letterkundige, psychologische en onderwijskundige competenties. Het instituut kent een lange traditie die teruggaat op de heilige Titus Brandsma, specialist in middeleeuwse mystiek en ooit rector aan deze universiteit. Het onderzoek naar spiritualiteit en mystiek en het toepassen ervan in de maatschappelijke praktijk is een prachtige job en een bevoorrechte taak.' ¶

Krijn Pansters (1975) is in deeltijd werkzaam bij het Titus Brandsma Instituut. Hij helpt de onderzoekslijn Maatschappelijke Spiritualiteit mee ontwikkelen.

Zijn focus ligt op de relevantie van de religieuze tradities voor de ervaring van mensen van nu. Hij is verder ook verbonden aan het Franciscaans Studiecentrum aan Tilburg School of Catholic Theology en geassocieerd onderzoeker Faculteit Theologie en Religiewetenschappen van de KU Leuven. Pansters heeft Geschiedenis en Theologie gestudeerd aan de Radboud Universiteit. Vanaf 1999 volgde hij daar de studieroute Spiritualiteit en was hij een kleine tien jaar geassocieerd onderzoeker aan het TBI. Hij promoveerde in Nijmegen in de Middeleeuwse Geschiedenis (2007) en behaalde er zijn eerstegraads lesbevoegdheid Geschiedenis en Staatsinrichting. Hij is gepromoveerd in de Middeleeuwse Theologie aan de KU Leuven (2019). Verder is hij onder andere eindredacteur van de serie *Middeleeuwse Monastieke Teksten*, die wetenschappelijk verantwoorde Nederlandse vertalingen van bronteksten uit de hoge en late middeleeuwen (1100-1500) uitgeeft.

Over zijn werk voor het TBI zegt hij:

'Opgeleid als mediëvist, heb ik mij gespecialiseerd in de geleefde spiritualiteit, in het bijzonder in relatie tot morele vorming (spirituele ethiek, deugdenleer, morele ommekeer). Met bijzondere aandacht voor didactische geschriften en hun invloed op het geleefde geloof, heb ik vooral oog leren hebben voor de wijze waarop in verschillende perioden en contexten existentiële zienswijzen (levensrichtingen) en spirituele levensontwerpen (levensinrichtingen) met elkaar samenhangen. In verleden en heden krijgt spiritualiteit voortdurend nieuw vorm – dat proces te beschrijven, te begrijpen en te begeleiden is wat mij het meest inspireert en voldoening schenkt.'

‘Wanneer zal men daar toch

De lange emancipatoire weg

KDC

46

De Brabantse historicus Henk van Mierlo doet al ruim een decennium onderzoek naar de geschiedenis van boeren en arbeiders in de regio Valkenswaard, een regio die sinds de tweede helft van de negentiende eeuw vooral bekend stond vanwege de tabaksindustrie. Aan de hand van katholieke en socialistische vakbladen vertelt hij het verhaal van hun emancipatiestrijd.

Tekst: Henk van Mierlo

Beeld: auteur, Christ van den Besselaar, Eindhoven Museum, Heemkundekring Weerderheem.

↑ Sigarenmakers aan het werk in de fabriek van firma Jaspers & Snellens (Jasneva), ca. 1915.

De vertwijfelde noodkreet om te ontwaken viel in 1908 te lezen in het juni-nummer van *De Katholieke Tabaksbewerker*, het orgaan van de *Nederlandsche R.K. Tabaksbewerkersbond Sint Willibrordus*. Het waren de Valkenswaardse sigarenmakers die wakker moesten worden en de werkelijkheid onder ogen zien van de weinig benijdenswaardige situatie waarin zij zich bevonden.

In het begin van de vorige eeuw was de sigarenindustrie voor de ca. 3.500 inwoners van het op het randje van de Noord-Brabantse Kempen onder Eindhoven gelegen Valkenswaard de toonaangevende nijverheidssector. Nadat de eerste sigarenfabriek in 1865 was gestart met drie werknemers, vond rond 1913 al bijna de helft van de (mannelijke) beroepsbevolking daarin emplooi. Het sigaren maken was tot ver in de jaren 1920 een geheel handmatig proces. Maar het werken in een fabriek was voor zowel werkgever

als werknemer nieuw. De eerste moest het ‘managen’ onder de knie krijgen, terwijl de laatste werd geconfronteerd met een scheiding tussen woon- en werkplaats en te maken kreeg met machtsverhoudingen. Aangezien dit alles plaatsvond met een overheid op afstand, was op individueel niveau de machtsverdeling tussen werkgever en werknemer volstrekt uit balans. Beiden hadden weliswaar de vrijheid om op elk gewenst moment een einde aan de werkrelatie te maken. Maar waar dit voor de werkgever doorgaans geen consequenties had voor zijn bron van inkomsten, was dit laatste meer dan eens wel het geval voor de werknemer. Toch lag dat in Valkenswaard lange tijd iets genuanceerder, aangezien tot 1920 de sigarenmakerspopulatie voor meer dan de helft bestond uit thuiswonende kinderen van wie het inkomen voor het gezin wel belangrijk was, maar veelal niet cruciaal voor het voortbestaan ervan. In Valkenswaard groeide de volwassenheid van de sigarenmaker

als het ware mee met die van de sector. Zo kon het gebeuren dat pas na de vorige eeuwwisseling een zekere massa ontstond van gezinshoofden die primair afhankelijk werden van de plaatselijke tabaksnijverheid. Mede daardoor kwam het organisatiebewustzijn van de sigarenmakers er betrekkelijk laat op gang. Maar daarna groeide het aantal georganiseerde tabakswerkers snel.

eens wakker worden?'

van de Valkenswaardse sigarenmaker

**'400 sigarenmakers
in Valkenswaard
slapen nog gerust,
zodat de patroons vrij hun
gang kunnen gaan'**

← De Valkenswaardse Markt rond 1900. Op de kruiwagen een baal tabak. Dit duidt op het in deze gemeente toentertijd veelvoorkomende thuiswerken door thuiswonende (tabakstrippen) of het na werktijd maken van sigaren door een sigarenmaker.

De eerste stappen

Wellicht als gevolg van het advies van de Bossche bisschop W. van de Ven in november 1899 om overal katholieke verenigingen van sigarenmakers op te richten zodat zij van het socialisme gevrijwaard zouden blijven, organiseerde de Valkenswaardse pastoor J. Leenen in juli 1900 een vergadering 'tot stichting van een tabaksbewerkersbond'. Inleider was de Woenselse kapelaan Lambert Poell, een van de ondertekenaars van een circulaire uit december 1899 waarin de katholieke sigarenmakers van Nederland werden opgeroepen om zich ook rooms-katholiek te organiseren. Maar hoewel Poell deze oproep in Valkenswaard hartstochtelijk herhaalde, leidde dit pas drie jaar later tot de oprichting van een plaatselijke afdeling, onder bescherming van Sint-Antonius, met pastoor J. Leenen als geestelijk adviseur en een dertigtal leden. Hoewel cijfers van de ontwikkeling van het ledental ontbreken, moet de aanwas van nieuwe leden beperkt zijn geweest, getuige de opmerking in 1906 dat er in Valkenswaard 'nog veel lauwheid in het organiseren bestaat, zoodat er nog eene groote menigte zijn [...] die zich van vereenigingen weinig of niets aantrekken'. Dit alles leidde ertoe dat in 1908 de lokale vakbond een stille dood stierf. Dit ontlokte de *Katholieke Tabaksbewerker* de uitspraak: 'De circa 400 sigarenmakers in Valkenswaard slapen nog gerust, zoodat de patroons vrij hun gang kunnen gaan

Pastoor Joannes Leenen (1851-1926)

KDC

47

en doen wat zij willen en natuurlijk van de gelegenheid profiteren'.

Een hete herfst

De druk tot organisatie werd in het najaar van 1908 aanmerkelijk opgevoerd als gevolg van enkele propagandatochten die leden van de Eindhovense socialistische vereniging De Eendracht ondernamen naar Valkenswaard. Bij hun eerste bezoek op zondag 4 oktober 1908 overhandigden de colporteurs een exemplaar van hun gelijknamige blad *De Eendracht* aan kapelaan Van Vroonhoven. Deze liet hen vervolgens weten 'tegen het blad vanaf den preekstoel te zullen waarschuwen', waarna de Eindhovenaren op hun beurt aangaven dat ze dat graag zouden meemaken. En inderdaad waren er de daaropvolgende zondag 25 Eindhovense socialistische propagandisten in de kerk. →

↑ Sigarendoos van fabrikant Hofnar (1880-1990) uit Valkenswaard, 1^e helft 20^e eeuw | Bron: collectie Eindhoven Museum

↑ Kapelaan en later pastoor Wilhelmus van Vroonhoven (1873-1939).
Bron: Heemkundekring Weerderheem.

48 De Valkenswaardse kapelaan fulmineerde in zijn 'doorwrochte' preek tegen het socialisme, waarbij hij staatseigendom en staatsopvoeding afwees, katholieke socialisten betichtte van huichelarij en besloot met de woorden 'Ze zullen het wel over me hebben, maar dat deert me niet'. Na deze opzweepende predikatie heerste er na afloop van de dienst op het kerkplein een gespannen sfeer. De Eindhovenaren werden 'uitgescholden door beschaafde fabrikanten en welopgevoede burgers [en] bespot en uitgejouwd door de straatjeugd'. Maar 'de arbeiders, vooral de sigarenmakers, toonden eerder mét, dan tegen ons te zijn', aldus *De Eendracht*. Het blad betitelde Valkenswaard als 'dat dorpje dat staat onder de almachtige en absolute voorgedij van pastoor, kapelaan en katholieke fabrikant'. Het volk mag 'niet leren inzien, dat het op de schandelijkste wijze door die brave Valkenswaardse werkgevers wordt uitgebuit.'

Duidelijk is dat op dat moment ook in Valkenswaard de sociale druk tegenover het socialistische gedachtegoed groot was. Er bestond 'vrees [...] voor den boterham, de patroons- en pastoorsmacht'. Hoewel op het oog de verhoudingen behoorlijk vertroebeld waren, bracht de in 1909 van kracht geworden Wet op de Arbeidsovereenkomst – zij het tijdelijk – meer eensgezindheid. Deze wet beoogde maatschappelijke wantoestanden te bestrijden en de machtsverhoudingen ten gunste van de arbeid te wijzigen, met bijvoorbeeld afschaffing van loon in natura en gedwongen winkelnering. Toch oogstten de eerste concept-arbeidscontracten die de Valkenswaardse sigarenfabrikanten

hun medewerkers aanboden, stevige kritiek. Enkele arbeiders organiseerden daarom medio januari 1909 een openbare vergadering, met sprekers van de Eindhovense afdelingen van zowel de socialistische als van de rooms-katholieke sigarenmakersvakbond. Meer dan zeshonderd sigarenmakers en sigarenmaaksters waren daarbij aanwezig. Beide sprekers – hoewel van zeer verschillende signatuur – waren het deze keer echter roerend met elkaar eens. Saillant detail was dat tijdens de bijeenkomst kapelaan Van Vroonhoven op het podium aan de zijde van de beide inleiders luid applaudisserend blijk gaf van zijn goedkeuring. Een direct gevolg van de succesvolle bijeenkomst over de arbeidscontracten was dat de plaatselijke sigarenfabrikanten betekenisvolle verbeteringen aanbrachten in de arbeidscontracten. Maar zeker zo belangrijk was dat de vergadering ook leidde tot zowel de oprichting van een Valkenswaardse afdeling van de Nederlandse Sigarenmakers- en Tabaksbewerkerbond (NSTB) als tot de doorstart van het rooms-katholieke tabaksbewerkerbond Sint-Antonius.

↑ Sigarendoos van fabrikant Willem II (opgericht in 1916) uit Valkenswaard, ca. 1925-1975 | Bron: coll. Eindhoven Museum

De bond kende een zieken- en een werklozenfonds en had als doelstelling de 'bevordering der godsdienstige, zedelijke en stoffelijke belangen der leden; [en een] behoorlijke regeling der arbeidsverhoudingen in de tabaksindustrie overeenkomstig de eischen van rechtvaardigheid en liefde'. Statutair was ook bepaald dat de geestelijk adviseur, in dit geval kapelaan Van Vroonhoven, alle besluiten behalve de zuiver technische, moest goedkeuren voordat zij mochten worden uitgevoerd. De geestelijk adviseur was gehouden ervoor te waken 'dat er geen besluiten genomen werden in strijd met de godsdienst en de zedenleer'. De zelfstandigheid van de arbeiders werd aldus ingeperkt binnen de strakke kaders van de 'katholieke leer en moraal'.

Vooruit met tegenwind

Een vakbond oprichten is een eerste lastige stap, maar de tweede is wellicht nog moeilijker: namelijk de idealen waarmaken of in elk geval binnen bereik brengen. Met de nieuwe afdeling van de NSTB ging het in aanvang moeizaam. Vergaderingen werden slecht bezocht en de aanwas van nieuwe leden stakte. Een en ander is verklaarbaar door de sociale druk die patroons en kerk bleven uitoefenen. Er werd ook niet geschroomd om 'op de man te spelen' - het 'kuipen' - bijvoorbeeld via huisbezoek door leden van de rooms-katholieke tabaksbewerkerbond bij leden van de socialistische vakvereniging, teneinde deze over te halen tot lidmaatschap. Ook kapelaan Van Vroonhoven deinsde er niet voor terug om tijdens afwezigheid van de man des huizes diens echtgenote met een bezoek te vereren en haar te bewegen druk op haar partner uit te oefenen om de 'rode' bond te verlaten. Of vanuit de plaatselijke kerk in de

Fabrieksharmonie van de firma Gebroeders Van Best, *Uitspanning Na Arbeid* (UNA), 1888.

**'Er was vrees voor de macht
van patroon en pastoor'**

← Familie Van Best, eigenaren van de gelijknamige sigarenfirma, voor hun villa op de Rapelenburg in Valkenswaard. v.l.n.r.: Antoon, Maria en Frans.
Bron: RHCE

richting van de socialisten ook (dreiging met) weigering van de absolutie of van sacramenten heeft plaatsgevonden – zoals vaak wordt beweerd – valt niet met zekerheid te zeggen. Wel is zeker dat van de personen die in 1913 deel uitmaakten van het bestuur van de Valkenswaardse afdeling van de NSTB, het huwelijk in de Valkenswaardse parochiekerk is bevestigd, zodat er althans op dit vlak destijds geen uitsluiting heeft plaatsgevonden. Maar ook de fabrikanten stonden niet te juichen bij het opkomende arbeiderszelfbewustzijn. Zij werkten de vereniging van de arbeiders dan ook behoorlijk tegen, vooral de socialistische organisatie. Zo gaven de fabrikanten in Valkenswaard in 1912 een circulaire uit waarin zij dreigden zich te gaan organiseren 'wanneer het drijven der organisaties niet ophoudt of zij zich zouden bemoeien met zaken waarvan de regeling den patroon toekomt'. Broodroof en het gedwongen beëindigen van lidmaatschap van de NSTB kwam toentertijd in Valkenswaard veel voor. Voormalige NSTB-leden werden vervolgens vaak (activistisch) lid van de katholieke bond. Zelfs in die mate dat de rooms-katholieke Tabaksbewerksbond aan de sigarenfabrikanten verzocht te stoppen met deze gedwongen beëindigingen 'omdat de met geweld in den R.K. Bond gedrevenen daarin een zeer sterke oppositiegroep vormden'. Maar het zaadje van de verbondsorganisaties was gezaaid en kreeg snel inhoud en kracht.

De staking van 1913

In de tabaksnijverheid werd relatief vaak naar het stakingswapen gegrepen. Uit het overzicht van Van der Velde blijkt dat tussen 1870 en 1920 in deze branche meer dan 370 keer werd gestaakt – in 1913 deed ook Valkenswaard hierin mee. Overleg

tussen vakbonden en fabrikanten over een beter salaris leidde in de laatste weken van augustus 1913 niet tot overeenstemming. Wel werden de messen aan werkgeverszijde geslepen want twaalf plaatselijke sigarenfabrikanten hadden zich inmiddels onderling contractueel verplicht om bij een staking alle georganiseerde werknemers uit te sluiten voor een periode van veertien dagen. Maar ook bij de vakbonden zat men niet stil. De 'rode' bond telde inmiddels 150 leden en bij de katholieke was het aantal leden in de aanloop naar het conflict meer dan verdubbeld tot 400. Begin september stemde een overweldigende meerderheid hiervan voor een staking, met goedkeuring van de geestelijke adviseur Van Vroonhoven.

Op 26 september was het zover en brak de algemene staking in de sigarenindustrie in Valkenswaard uit, een conflict dat door de omvang van deze industrietak ter plaatse nagenoeg iedereen direct of indirect raakte. De stakers genoten dan ook de steun van de bevolking en de plaatselijke middenstand kwam hun tegemoet door bijvoorbeeld bier en brood maar ook een barbiersbezoek, tegen een gereduceerde prijs aan te bieden. 'Eindelijk zijn dan de slaven in Valkenswaard wakker geworden', schreef de socialistische periodiek

uit: *De Katholieke Tabaksbewerker*, 6-11-1913.

De Sigarenmaker op 27 september 1913, om daarna meteen te benadrukken dat het conflict niet bedoeld was om 'de vijandschap tusschen patroon en arbeider op te wekken' maar 'om den economischen toestand der tabaksbewerkeren een weinig omhoog te brengen'. Het was dus geen klassen- maar een loonstrijd. Een strijd voor het verdienen van een 'behoorlijk levensonderhoud' door een 'oppassend en middelmatig bekwaam werkman', zodat die niet genoodzaakt was om daarvoor 'ook vrouw en kinderen in de weer te stellen', aldus *De Katholieke Tabaksbewerker*.

De marktomstandigheden waren in het voordeel van de stakers, aangezien er veel werk was in de sigarenindustrie. Een fors deel van de stakers was in de week na het uitbreken van de staking dan ook alweer aan het werk in Eindhoven, en wel tegen een hoger loon. Medio oktober 1913 bereikten werkgevers en werknemers in Valkenswaard overeenstemming. De Valkenswaardse casus illustreert ook de prominente rol van de lagere clerus in het aanpassingsproces van de katholieke kerk aan de moderne maatschappij en de emancipatie van de katholieke arbeiders, dat juist in deze periode gestalte kreeg. Hoewel het in eerste instantie erop leek dat Van Vroonhoven in het najaar van 1908 – tijdens de propagandatochten van de Eindhovense activisten in zijn aversie tegen het socialisme – koos voor een positie aan de zijde van de werkgevers. Maar in 1913 schaarde hij zich als adviseur van de werknemersorganisatie voluit achter de staking en droeg daarmee in niet geringe mate bij aan het uiteindelijke resultaat. ¶

Meer weten?

Het proefschrift ***Tabakswerkers, landbouwers en patroons*** van Henk van Mierlo is online te lezen.

Volg onderstaande QR-code.

Vrienden van het KDC

Tekst: Rogier Moulen Janssen

Het is indrukwekkend om te zien hoeveel stappen het KDC weer heeft gezet op het gebied van onderzoek naar en behoud van katholiek erfgoed. De pluriformiteit van het katholicisme is terug te zien in een gevarieerd scala aan projecten.

Zo heeft de schenking van de Kruisweg-collectie en de nauwe samenwerking met de schenker hiervan, kunstenaar en publicist dr. Ignace Schretlen, geleid tot een prachtige nieuwe publicatie én een moderne, eigentijdse kunstroute op de campus van de Radboud Universiteit en Radboudumc, de *Walk of Wonder*, die studenten en bezoekers uitdaagt om na te denken over de betekenis van het lijdensverhaal voor de huidige tijd.

We zien dat de speerpunten van het KDC, politieke vernieuwing, internationale diversiteit en koloniaal erfgoed, nieuwe nationale en internationale samenwerkingsverbanden doen ontspruiten. Met name het laatstgenoemde thema heeft een enorme aanzuigingskracht. Zoals u al kon lezen in het interview met dr. Esther Captain is er nu in de wetenschap, samenleving en politiek volop aandacht voor koloniaal erfgoed. In het geval van het KDC gaat het hier met name om archief- en beeldmateriaal van Nederlandse missionarissen die werkzaam waren in Indonesië. Het KDC en de erfgoedpartners willen graag het materiaal uit beide landen aan elkaar koppelen, zodat het toegankelijker wordt voor onderzoekers in binnen- en buitenland. Zo kunnen we hun verhaal compleet maken. Dit kost echter veel tijd, energie en financiële middelen. De Vrienden van het KDC maken de uitvoering van deze projecten financieel mogelijk

Steun ons

Naast de substantiële bijdragen van stichtingen wordt het KDC-fonds altijd aangevuld met giften van particulieren. Bent u enthousiast geworden over hetgeen wat het KDC doet voor het onderzoek en behoud van katholiek erfgoed? Overweeg dan alstublieft om dit jaar, met het honderdjarig bestaan van onze universiteit, een donatie te doen. Het online donatieplatform met een QR-code (zie hiernaast) maakt overboeken gemakkelijk.

Het is verheugend dat de lezers van *Impressie* het behoud en de ontwikkeling van het katholiek erfgoed steunen door een bijdrage aan het KDC-fonds over te maken. Dat kan ook via een overboeking op **NL84 ABNA 0248 6906 55 – Stichting Radboud Fonds, onder vermelding van 'KDC Fonds'**. Als ANBI-erkend goed doel (Algemeen Nut Beogende Instelling) zijn donaties aan het KDC-Fonds fiscaal aftrekbaar.

↑ Dr. Maaïke Derksen (l), werkzaam voor de Radboud Universiteit en het KDC, en directrice Niken Prihastanti (r) beoordelen fotoalbums en archiefstukken uit Indonesische missie-collecties voor digitalisering op het kantoor van PT Aliz Dinamika in BSD City (Greater Jakarta). Door de collecties in Nederland en Indonesië te digitaliseren, kunnen we dit gemeenschappelijke katholieke erfgoed preserven en delen.

Op de website www.radboud-fonds.nl vindt u meer informatie over de belastingvoordelen bij een periodieke schenkingsovereenkomst of een legaat.

Wilt u meer weten over de manieren waarop u het KDC kunt steunen, neem dan gerust contact op met Lisette Pals van het **Radboud Fonds** (per mail lisette.pals@ru.nl of per telefoon **024- 3611424**).

Alle donateurs van het KDC-Fonds ontvangen tweemaal per jaar *Impressie: Tijdschrift voor Katholiek Erfgoed*. Wist u overigens dat *Impressie* met anderen delen nieuwe abonnees oplevert? Dus bestel gerust extra exemplaren om uit te delen. We sturen ze graag kosteloos naar u op.

Hartelijk dank voor uw betrokkenheid en bijdragen!

Rogier Moulen Janssen, voorzitter ¶

Direct naar de donatiepagina?
Scan deze QR-code met uw smartphone!

Colofon

↑ De nieuwe Studiezaal Erfgoedcollecties, waar studenten en onderzoekers sinds voorjaar 2023 de collecties van het KDC, de Bijzondere Collecties van de Universiteitsbibliotheek en het Universiteitsarchief kunnen raadplegen. De studiezaal ligt op de plek van de oude studiezaal van het KDC en is te vinden op de eerste etage van de Universiteitsbibliotheek Nijmegen | Foto: Johannes Fiebig, namens Vox Magazine.

Impressie, Tijdschrift voor Katholiek Erfgoed is een uitgave van het Katholiek Documentatie Centrum. Het tijdschrift verschijnt tweemaal per jaar. Op aanvraag wordt *Impressie* kosteloos toegezonden per post of e-mail.

Redactie-adres en abonnementenadministratie

Postbus 9100, 6500 HA Nijmegen

Tel. nr. 024 - 361 2457

E-mail info@kdc.ru.nl

Website www.ru.nl/kdc

Redactie

Hans Krabbendam, Marieke Smulders, Michaela van Montfort-Kreuzer en Jeffry Huntjens-Baetsleer (hoofdredacteur)

Auteurs

Peter Altena, Esther Captain, Loes Dorrestein, Leo Ewals, Jos van Gennip, Tim Graas, Jeffry Huntjens-Baetsleer, Hans Kienhorst, Hans Krabbendam, Peter Nissen, Henk van Mierlo, Jos Palm, Krijn Pansters, Ad Poirters, Marleen Reichgelt, Theo Salemink, Ignace Schretlen, Marianus Supardi, Emy Thorissen, Lodewijk Winkeler

Opmaak en design

Jeffry Huntjens-Baetsleer

Foto verantwoording

- **Voorzijde:** schoolplaat Jos. Speybrouck | **Bron:** KDC
- **Achterzijde:** Tuin aan de achterzijde van voormalig klooster Soeterbeeck | **Foto:** Gerard Verschooten

Drukwerk

Radboud Universiteit, afdeling Post & Print

De redactie doet haar uiterste best om de rechthebbende achter foto's e.d. te achterhalen, maar dit lukt niet altijd. Mocht u onverhoopt de rechten denken te bezitten over het getoond materiaal, neem dan s.v.p. contact met ons op.

Boekentip

Het boek
Voor het hogere bestemd
De vorming van een katholieke elite aan drie Nijmeegse jongensinternaten, 1920-1970
door Marieke Smulders is nu verkrijgbaar via Amsterdam University Press.

www.aup.nl

Dit is de handelsversie van het proefschrift dat Marieke Smulders in het vorige nummer van *Impressie* besproken heeft.

Impressie is een uitgave van het Katholiek Documentatie Centrum te Nijmegen en verschijnt tweemaal per jaar.

Kijk voor meer informatie op www.ru.nl/kdc.

Bellen of mailen kan ook: 024 - 3612457 | info@kdc.ru.nl

Radboud Universiteit
SINCE 1923

